

PAPIER
CRB 2023-2217

26 september
2023

VERSLAG

De conjunctuur in de papier-, grafische en
uitgeverijensector

Blijde Inkomstlaan 17-21 1040 Brussel
Avenue de la Joyeuse Entrée 17-21 1040 Bruxelles
T 02 233 88 11
E mail@ccecrb.fgov.be
www.ccecrb.fgov.be

Inhoudsopgave

1	Algemene conjunctuuranalyse	3
1.1	Vooruitzichten voor de economische groei	3
1.2	Het economische vertrouwen in België en in Europa	6
1.3	Internationale, Europese en Belgische context van de papier- en grafische sector	9
1.3.1	De papierindustrie	9
1.3.2	De grafische sector	11
2	Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België.....	14
2.1	Ontwikkeling van de pulp- en papierenprijzen	14
2.1.1	Pulpprijzen (Europa).....	14
2.1.2	Oud papier	17
2.1.3	Papierenprijzen (Duitsland)	19
2.1.4	Papierenprijzen (België).....	24
2.2	Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België.....	25
2.2.1	Papier en kartonnijverheid	25
2.2.2	Grafische nijverheid	25
2.3	Omzet.....	27
2.4	Productie en investeringen.....	31
2.5	Buitenlandse handel	37
2.6	Werkgelegenheid.....	41
2.6.1	Inleiding	41
2.6.2	Werknemersgegevens.....	41
2.6.3	Ontwikkeling van de ontslagen in relatie tot de tijdelijke werkloosheid.....	46
2.6.4	Faillissementsgegevens	48
3	Conclusie	51
3.1	Twee waardeketens	51
3.2	Pulp	52
3.3	Papier	53
3.4	Grafische sector	54
3.5	Werkgelegenheid.....	56
3.6	Algemeen.....	57
4	Bibliografie.....	57

Lijst tabellen

Tabel 1-1: Groeipercentages van het bbp, België en de buurlanden (prognoses)	4
Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's	28
Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - jaarlijkse cijfers	32
Tabel 2-3: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften - miljoenen euro's	36
Tabel 2-4: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in de waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's	39
Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's	40
Tabel 2-6: Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak	43
Tabel 2-7: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht	44
Tabel 2-8: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (2020-2022)	49
Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 6 maanden van 2022 en 2023)	51

Lijst grafieken

Grafiek 1-1: Economische vertrouwensindex in de Europese Unie en in België, 2008/1-2023/6	7
Grafiek 1-2 : Economische vertrouwensindex per sector, in België, 2020/5-2023/6	8
Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)	16
Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)	17
Grafiek 2-3: Prijsontwikkeling van oud papier in België	19
Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier	24
Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in %)	34
Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58)	37
Grafiek 2-7: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie	47
Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector	48

Lijst figuur

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België	26
---	----

1 Algemene conjunctuuranalyse

De algemene conjunctuurprognoses voor de papier- en grafische sector die in dit deel worden beschreven, zijn hoofdzakelijk gebaseerd op de prognoses van de Europese Commissie (EC, 2023) van de lente en de winter van 2023 en op de economische vooruitzichten 2023-2028 van het Federaal Planbureau (FPB, 2023) van juni 2023. Het is belangrijk te benadrukken dat deze prognoses gepaard gaan met veel onzekerheid en grote risico's, die met name verband houden met de evolutie van de inflatie en van de energiecrisis.

1.1 Vooruitzichten voor de economische groei

In 2022 heeft de invasie van Rusland in Oekraïne (sinds februari 2022) een negatieve weerslag gehad op de economie van de Europese Unie (EU) en van België, met extra opwaartse druk op de prijzen van energie en grondstoffen (onder meer van voeding, maar ook pulp en papier). Dit heeft de mondiale inflatoire spanningen verhoogd, de koopkracht van de huishoudens afgekalfd, snellere reacties op het vlak van het monetaire beleid (renteverhogingen) veroorzaakt dan voorzien¹ en het herstel na COVID afgeremd. Voorts werden de overheidsbegrotingen en het herstel van de ondernemingen getroffen door de kosten als gevolg van de energiecrisis. In 2022 was de enorme prijstoename voor met name aardgas en, daaraan gekoppeld, elektriciteit² de belangrijkste aanjager van de snel oplopende inflatie in de EU. De inflatiegolf heeft zich nadien geleidelijk uitgebreid omdat steeds meer producenten de hogere kosten - minstens gedeeltelijk - doorberekenen in hun verkoopprijzen (NBB, 2022a).

¹ De snelle stijging van de inflatie heeft tal van centrale banken ertoe aangezet hun monetaire beleid te verstrakken.

² Door het Europese prijszettingsmechanisme, dat gericht is op de marginale kosten van de duurste energiebron, is ook de elektriciteitsprijs fors toegenomen (NBB, 2022a).

Tabel 1-1: Groeipercentages van het bbp, België en de buurlanden (prognoses)

	Spring 2023			Winter 2023			Autumn 2022		
	2022	2023	2024	2022	2023	2024	2022	2023	2024
EU	3,5%	1,0%	1,7%	3,5%	0,8%	1,6%	3,3%	0,3%	1,6%
Eurozone	3,5%	1,1%	1,6%	3,5%	0,9%	1,5%	3,2%	0,3%	1,5%
België	3,2%	1,2%	1,4%	3,1%	0,8%	1,6%	2,8%	0,2%	1,5%
Duitsland	1,8%	0,2%	1,4%	1,8%	0,2%	1,3%	1,6%	-0,6%	1,4%
Frankrijk	2,6%	0,7%	1,4%	2,6%	0,6%	1,4%	2,6%	0,4%	1,5%
Nederland	4,5%	1,8%	1,2%	4,4%	0,9%	1,3%	4,6%	0,6%	1,3%
Wereld	3,3%	2,8%	3,1%	3,1%	3,0%	3,3%	3,1%	2,5%	3,1%

Bron: Spring and Winter forecast 2023 EC and Autumn forecast 2022

Volgens de Europese Commissie (2023) heeft de Europese economie, met een geraamde jaargroei van 3,5% voor 2022 in zowel de EU als de eurozone, de inkrimping vermeden die de prognoses van het najaar van 2022 voor het vierde kwartaal voorspelden. Dit was met name te danken aan de goede prestaties van de arbeidsmarkt. Een jaar na de inval van Rusland in Oekraïne zagen de vooruitzichten voor de Europese economie er gunstiger uit. Deze zette 2023 immers beter in dan wat in het najaar van 2022 was voorspeld (cf. Tabel 1-1). De (tussentijdse) economische vooruitzichten van de lente van 2023 gaan uit van een groei van 1% voor de EU en 1,1% voor de eurozone in 2023. De groei van beide zones zou nadien oplopen tot resp. 1,7% en 1,6% in 2024. De vooruitzichten van het Federaal Planbureau (2023) zijn vergelijkbaar met die van de Europese Commissie (2023) en wijzen bovendien op een inhaalbeweging in 2024-2025 onder invloed van de relanceprogramma's. Volgens de Belgische instelling zou de economische groei in de eurozone in 2023 beperkt blijven tot 1,1% door een groeivertraging van zowel de uitvoer als van de binnenlandse vraag. Daarna zou de economische groei aantrekken tot 1,6% in 2024 en 1,9% in 2025, maar de jaren nadien geleidelijk zou de economische groei vertragen tot 1,4% in 2028.

Door haar vrij hoge energie-intensiteit en haar sterke afhankelijkheid van fossiele brandstoffen, werd ook de Belgische economie, zoals die van veel andere Europese landen, getroffen door de energiecrisis en de inflatie. In 2022 heeft de groei van het Belgische bbp aanvankelijk evenwel goed weerstand geboden aan de energiecrisis; de arbeidsmarkt deed het goed en de geleidelijke opheffing van de gezondheidsmaatregelen maakte een fors herstel mogelijk waarvan de effecten zich tot laat in 2022 lieten voelen³. In de tweede helft van 2022 viel de groei van het

³ Volgens de NBB (2022) "was de sterke opleving van de marktdiensten, die het meest rechtstreeks waren getroffen door de gezondheidsrestricties, de voornaamste groeimotor in 2022.

Belgische bbp aanzienlijk terug, maar bleef ze toch nog licht positief. Zoals voor de EU en de eurozone, herstellen de vooruitzichten voor de Belgische economie zich geleidelijk. Volgens de Europese Commissie (2023) zou de Belgische groei 1,2% bedragen in 2023 en 1,4% in 2024. Het FPB (2023) is iets optimistischer en verwacht een groei van 1,3% in 2023 en van 1,6% in 2024; in de periode 2025-2028 zou ze gemiddeld 1,4% bedragen. Deze betere vooruitzichten (FPB, 2023; EC, 2023) resulteren uit de herneming van de investeringen (m.u.v. de woningbouw) en de dynamiek van de particuliere consumptie. Vanaf 2024 zouden ook een verbetering van de internationale conjunctuur en de lichte herneming van de groei van de binnenlandse vraag, ondersteund door een verbetering van de voorraden, hiertoe bijdragen.

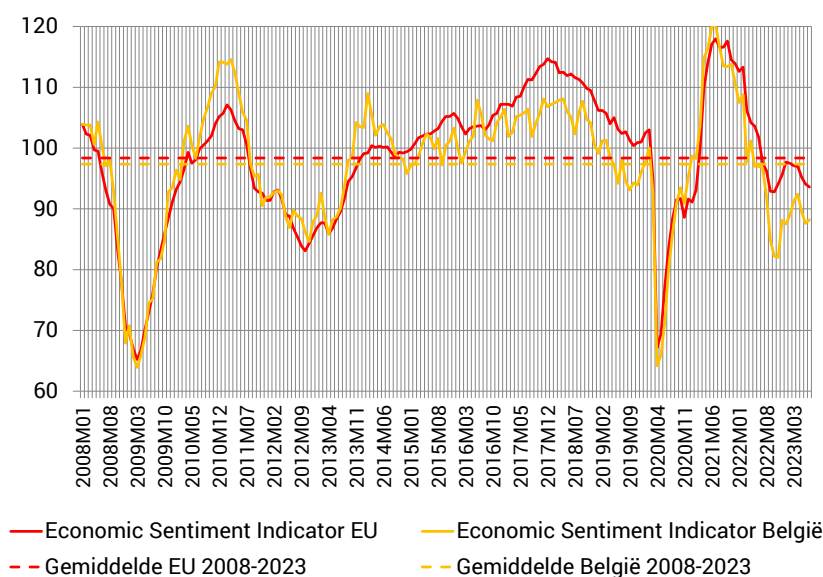
Op EU-niveau zorgen de verdere diversificatie van de bevoorradingsbronnen van de EU, de afname van het energieverbruik, de daling van de groothandelsprijzen voor gas (ver onder het peil van voor de oorlog) en de goede resultaten op de arbeidsmarkt voor positieve stimuli. Zowel de EC als het FPB onderstrepen evenwel dat de onrust en de onzekerheid groot blijven. De consumenten en de ondernemingen worden immers nog altijd geconfronteerd met vrij hoge energieprijzen, terwijl de onderliggende inflatie nog altijd steeg in januari 2023 en zo de koopkracht van de huishoudens blijft afkalven. In tegenstelling tot de totale inflatie, bleef de onderliggende inflatie immers verder oplopen tot begin 2023 (meer dan 5% op jaarbasis), ondanks de recente matiging van de energieprijzen, aangezien de eerdere stijging van de kosten met enige vertraging wordt doorberekend in de verkoopprijzen (NBB, 2022a). Doordat de inflatiedruk aanhoudt, zal de monetaire verkrapping⁴ wellicht worden voortgezet in 2023 - hoewel minder sterk dan in 2022 - met druk op de activiteit van de ondernemingen en een afremming van de investeringen tot gevolg. De inflatievooruitzichten werden evenwel lichtjes naar beneden herzien, aangezien de energie-inflatie haar piek bereikte in oktober 2022. Volgens de Europese Commissie zou de totale inflatie in de EU dalen van 9,2% in 2022 tot 6,7% in 2023 en tot 3,1% in 2024. Volgens de vooruitzichten van het FPB (2023) zou ze in België teruglopen van 9,6% in 2022 tot 3,3% in 2024.. De Nationale Bank van België (2022a), van haar kant, verwacht een daling van de inflatie van 10,4% in 2022 tot 4,4% in 2023, 2,4% in 2024 en 1,1% in 2025. Ondanks deze neerwaartse vooruitzichten, die sterk gelinkt zijn aan de ontwikkeling van de energiemarkten, blijven de

⁴ In december 2022 gaf de raad van bestuur van de ECB uitdrukkelijk aan dat de rentevoeten nog fors moeten stijgen om de inflatiedoelstelling van 2% op middellange termijn weer te bereiken.

inflatierisico's evenwel sterk aanwezig. In België hebben de forse prijsstijgingen - van met name energie - een impact op zowel de koopkracht van de huishoudens als het consumentenvertrouwen, wat op korte termijn weegt op het verbruik van de gezinnen. Volgens de NBB (2022a) zou het verbruik evenwel opnieuw de belangrijkste motor van de groei worden op middellange termijn. Na de krimp in 2022 zou de koopkracht per inwoner, o.m. ondersteund door de stijging van de reële lonen, met ruim 5% groeien tijdens de periode 2023-2025 naarmate de indexeringsmechanismen in werking treden. Door de sterke stijging van de loonkosten zouden de bedrijfsinvesteringen volgens de NBB (2022a) wellicht pas midden 2023 weer een positieve groei laten optekenen. Naast de ontwikkeling van de inflatie in de komende maanden en jaren, zijn ook de Belgische overheidsfinanciën een aandachtspunt. Bij ongewijzigd beleid raamt het FPB (2023) het Belgische overheidstekort op 4,8% van het bbp in 2023 en op 4,7% in 2024, onder meer rekening houdend met de kostprijs van de gewestelijke en federale maatregelen betreffende de energiefactuur van de ondernemingen en de huishoudens. In de jaren nadien zou het tekort nog licht stijgen, met name door het toenemende gewicht van de rentelasten van de overheidsschuld. Tegen 2028 zou de overheidsschuld 114,3% van het bbp bedragen.

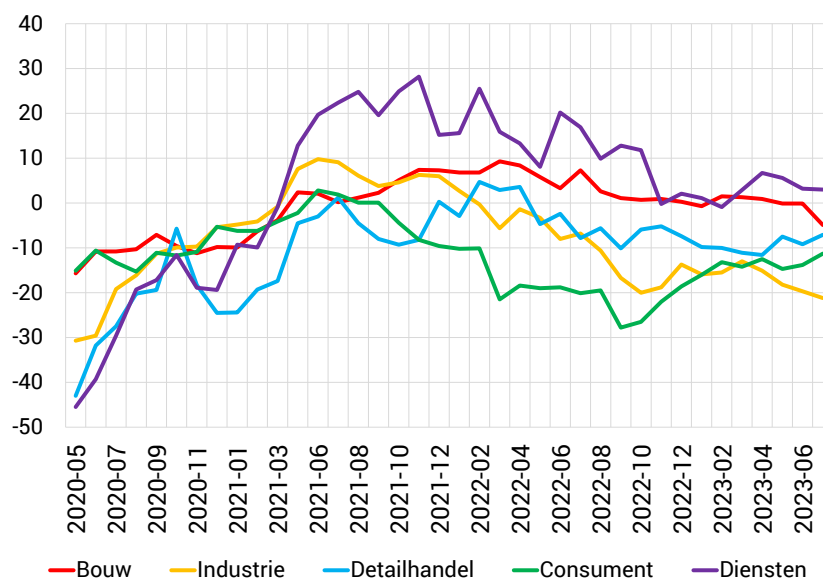
1.2 Het economische vertrouwen in België en in Europa

Nadat het economische vertrouwen in België en in de EU in het tweede kwartaal van 2020 tot een historisch dieptepunt was gezakt als gevolg van de gezondheidscrisis door het coronavirus (en met name door de inperkingsmaatregelen in het voorjaar van 2020), heeft het zich geleidelijk hersteld (cf. Grafiek 1-1). De indexen van het economische vertrouwen in België en in de EU vertoonden een opwaartse tendens en bereikten een piek in juli 2021 (resp. 120,2 en 118), ruim boven het niveau van voor de crisis. De vertrouwensindex voor België heeft de Europese index overtroffen en de waarden van de vertrouwensindex zijn voor zowel de EU als België weer ruim boven het langetermijngemiddelde gestegen (resp. 98,5 en 97,7).

Grafiek 1-1: Economische vertrouwensindex in de Europese Unie en in België, 2008/1-2023/6

Bron: Eurostat

Het herstel van het economische vertrouwen was evenwel van korte duur. Tussen juli 2021 en oktober 2022 kreeg de vertrouwensindex een nieuwe klap, die veel groter was in België dan in de EU. In oktober 2022 lag het vertrouwenspeil in België (82,2) veel lager dan in de EU (92,8) en beide curven bevonden zich opnieuw onder het langetermijngemiddelde. Deze terugval was meer dan waarschijnlijk te wijten aan de bevoorradingsproblemen, de onzekerheden op de energiemarkt en de historisch hoge inflatie. De sterkere achteruitgang van het economische vertrouwen in België was - minstens gedeeltelijk - toe te schrijven aan het feit dat de Belgische economie kwetsbaar is voor een stijging van de energieprijzen. Dit komt omdat het energieverbruik per inwoner vrij hoog is en de stijging van de gasprijzen sneller wordt doorberekend aan de huishoudens door de werking van de energiemarkt. Door de daling van de energieprijzen, die niettemin vrij hoog blijven, heeft het economische vertrouwen van de EU en van België zich blijkbaar hersteld tussen oktober 2022 en april 2023 (resp. 97 en 93,4). Het vertrouwensniveau in België blijft evenwel ver onder het langetermijngemiddelde en het Europese gemiddelde. Daarenboven begint het economische vertrouwen zowel in de EU als in België de laatste maanden opnieuw te dalen.

Grafiek 1-2 : Economische vertrouwensindex per sector, in België, 2020/5-2023/6

Bron: Eurostat

De terugval van het economische vertrouwen tussen juli 2021 en oktober 2022 is hoofdzakelijk toe te schrijven aan twee van de vijf onderliggende sectoren: de industrie en de consumenten (cf. Grafiek 1-2). Na de gezondheids crisis werden de vertrouwensindexen van de industrie en van de consumenten weer positief (resp. 9,1 en 1,9 in juli 2021), waarna ze in 2022 een terugval kenden en opnieuw negatieve waarden lieten optekenen in België (resp. -20,0 en -26,5 in oktober 2022, tegenover resp. -2,2 en -28,7 gemiddeld in de EU). De stijging van de energiekosten heeft, enerzijds, een hele reeks ondernemingen uit bepaalde sectoren met een hoog energieverbruik ertoe aangezet hun productie te verminderen in de tweede helft van 2022. De industriële activiteit kende bijgevolg een krimp vanaf de zomer. Anderzijds heeft de stijging van de energiekosten de bezorgdheid van de huishoudens over hun koopkracht nog vergroot. Tijdens die periode is het vertrouwen ook teruggevallen in de detailhandel (van 1,2 tot -5,9) en in de dienstensector (van 22,4 tot 11,8). Tussen juli 2021 en oktober 2022 heeft dus alleen het vertrouwen in de bouwsector vrij stevig standgehouden.

Na oktober 2022 heeft het consumentenvertrouwen zich hersteld. In vier maanden tijd is deze vertrouwensindicator met bijna 13 punten gestegen, waardoor hij in de buurt komt van zijn langetermijngemiddelde. De huishoudens verwachten een lichte verbetering van hun financiële toestand en hebben hun spaarintenties voor de komende twaalf maanden enigszins naar beneden herzien (NBB, 2022a). Het vertrouwen van de ondernemingen slaagt er tussen oktober 2022 en juli 2023 niet in

om aanhoudend toe te nemen. Daarnaast neemt het vertrouwen het sterkst af in de diensten aan bedrijven, gevolgd door de bouwsector. Daarnaast is het vertrouwen nog steeds zwak in de industrie.

1.3 Internationale, Europese en Belgische context van de papier- en grafische sector

Ondanks de opwaarts bijgestelde lentevoorspellingen van de EC voor de eurozone, België en de buurlanden kan de groeivertraging in 2023 en het laag economische vertrouwen een negatieve invloed hebben op de economische activiteiten van de Belgische papier- en grafische bedrijven, in het bijzonder voor de conjunctuurgevoelige segmenten zoals het (reclame)drukwerk.

In 2023 wordt de economische groei in België afgeremd door een negatieve bijdrage van de netto-uitvoer en de voorraadwijzigingen, maar ondersteund door de dynamiek van de particuliere consumptie en de herneming van de investeringen (met uitzondering van de woningbouw). Dat ook de buurlanden als belangrijkste handelspartners voor België aankijken tegen een groeivertraging in 2023, speelt niet in de kaart van de exporteurs van papier- en grafische producten.

Daarenboven kampt de papier- en grafische sector met structurele problemen wat een extra dimensie geeft aan de complexiteit van de problematiek waarmee de sector wordt geconfronteerd.

1.3.1 De papierindustrie

Op Europees niveau

De Europese markt voor verpakkingspapier heeft sinds de covid-crisis een nieuwe impuls gekregen als gevolg van de versnelde uitrol van de e-commerce. Dit heeft de vraag naar verpakkingspapier- en karton sterk doen toenemen. Het overaanbod waarover eind 2018 nog sprake was, verdween als sneeuw onder de zon. Twee jaar later, begin 2022 kwam het aanbod onder druk te staan als gevolg van de invasie van Rusland in Oekraïne. Als reactie op sancties tegen Rusland voerde deze laatste tegenmaatregelen in, waaronder een verbod op de uitvoer van Russisch berkenhout wat een belangrijke grondstof vormt voor papierpulp. Bijgevolg kenden de pulpprijzen een sterke stijging en kwam de papierproductie onder druk. Rusland, Oekraïne en Wit-Rusland vertegenwoordigen 75% van al het hout dat de EU importeert. Daarnaast wordt bijna 700.000 ton papier en karton, door Rusland naar

de EU uitgevoerd, vnl. naar Italië, Duitsland en Polen. Twee derde van dit pakket is bestemd voor verpakkingen. Tenslotte dienen we op te merken dat de invasie van Rusland in Oekraïne ook een impact heeft gehad op prijzen. Het productieproces van papier en karton is energie-intensief wat het gevoelig maakt voor prijsfluctuaties van energie. De stijging van de energiekosten als gevolg van de oorlog hakten er aldus stevig in bij de papier- en kartonbedrijven. Anderzijds leiden de EU-sancties ten aanzien van Rusland voor een grotere beschikbaarheid op de Europese markt van bijvoorbeeld vouwkarton dat aldus oorspronkelijk bestemd was voor Rusland. Midden 2022 begint de verpakkingmarkt te versoepelen, vertraagt de vraag, nemen de voorraden toe, verbeteren de logistieke problemen en versterkt de stabiliteit.

De markt voor grafisch papier werd reeds gekenmerkt door een structureel overaanbod dat nog werd versterkt door de opkomst van digitale alternatieven aangeboden door machtige internationale platformen. Als gevolg van de versnelde uitrol van e-commerce tijdens de coronapandemie focussen adverteerders zich nog meer op online kanalen om de consument te bereiken. Volgens een analyse door Intergraf kenden alle geprinte producten in 2020 een significante productiedaling. De totale productie daalde in 2020 met 10,7% in vergelijking met 2019. Tegenover 2003 bedroeg de productiedaling voor boeken 35,4%, kranten 59,8%, tijdschriften 66,4% en catalogi en reclameadvertenties 41,7%⁵. Dit heeft een negatieve impact gehad op de vraag naar grafisch papier. In 2021 herstelt de consumptie van grafisch papier in Europa zich voorzichtig met een groei van 2,7%, maar dit herstel wordt in 2022 volledig teniet gedaan door een consumptieafname met 6,9%. Het consumptieniveau in 2022 situeert zich beduidend onder het niveau van 2019, net vóór pandemie⁶.

Op Belgisch niveau

De groeivertraging in België voor 2023 zou de negatieve effecten van de digitale disruptie voor de papier- en grafische sector kunnen verergeren, in het bijzonder voor de conjunctuurgevoelige segmenten. Een laag economisch vertrouwen, in het bijzonder in de industrie, trekt de bedrijfsinvesteringen naar beneden. De pessimistischere groei- en exportvooruitzichten zijn hier niet vreemd aan. De herneming van de investeringen en de dynamiek van de particuliere consumptie zouden daarentegen een positieve impuls kunnen geven aan de economische groei.

⁵ First Impression, Febelgra, juli 2022

⁶ CEPI, Key Statistics 2019, 2021 en 2022

De conjunctuurverbetering van de Belgische papier- en kartonnijverheid in 2021 kent vanaf 2022 een abrupt einde. Ook de eerste helft van 2023 kent geen goede start. Dit is het resultaat van een conjunctuurachteruitgang in de papier en kartonverwerkende sector.

De resultaten van de conjunctuurenquête van de NBB van augustus 2023 zijn zeer pessimistisch over de buitenlandse vraag. De binnenlandse vraag is evenwel voorzichtig positief wat de werkgelegenheids- en verkoopprijsvooruitzichten doet verbeteren.

Samenvattend

De markt voor verpakkingspapier- en karton heeft onder impuls van de covid-crisis een boost gekregen. Dit groeiend succes zet zich door in de volgende jaren. In 2022 wordt in Europa meer verpakkingspapier- en karton geconsumeerd in vergelijking met 2019. Het verhaal voor het grafisch papier is minder rooskleurig. De producenten van grafisch papier werden reeds vóór de pandemie geconfronteerd met een krimpende markt in het licht van de groeiende digitalisering. Tijdens de covid-uitbraak en de verschillende lockdowns won het online kanaal verder aan belang wat de markt nog verder onder druk heeft gezet.

1.3.2 De grafische sector

Op Europees niveau

De covid-periode staat in het geheugen gegrift van de grafische sector en in het bijzonder van de commerciële drukkers. De omzet van de Europese printsector lag in april 2020 30% onder het niveau van april 2019. Het commercieel drukwerk, dat 70% van de omzet van het grafisch drukwerk vertegenwoordigt en nauw verbonden is met de detailhandel, de horeca en de evenementensector, werd het hardst getroffen door de pandemie.

De verkoop en de advertentie-inkomsten van papieren kranten en tijdschriften daalden, maar dit werd lichtjes verzacht door een toename van de digitale abonnementen. Terwijl de boekenverkoop bij het begin van de eerste coronagolf

wegsmolt, floreerde de verkoop van in het bijzonder stripboeken en kinderboeken en -tijdschriften na de heropening van de winkels⁷.

Niettegenstaande de sector nog voor grote sociaaleconomische uitdagingen staat, herstelt het economisch vertrouwen van de Europese grafische bedrijven zich geleidelijk aan in de eerste helft van 2022. Voor 2023 vertonen commerciële drukkers een kleine daling van het vertrouwen, terwijl de verpakkingsdrukkers vol vertrouwen in het nieuwe jaar stappen. Opvallend is dat in 2023 het vertrouwen van de Europese grafische sector een stuk minder is dan in de rest van de wereld. Vermoedelijk speelt de sterke groeivertraging in 2023 in de EU en de eurozone hier een rol in. Een belangrijke kanttekening is dat deze bevraging werd uitgevoerd in het tweede kwartaal van 2022 voordat de energiecrisis en de inflatie de kop opstak. Het is mogelijk dat een actuele bevraging pessimistischere resultaten voorlegt⁸.

Volgens experts is het noodzakelijk dat de sector de trends en alle disruptieve ontwikkelingen omarmt. Daarbij is het belangrijk dat print een relevante functie vervult naast de andere communicatiekanalen. Ander en krachtig drukwerk dat de aandacht weet te trekken zou een belangrijke rol kunnen spelen in de toekomst. Volgens Ulbe Jelluma, managing director van Print Power Europe, komt het erop aan om in de eerste plaats de lezers en adverteerders te overtuigen van de unieke leeservaring van print. Print spreekt meer dan 3 zintuigen aan wat de effectiviteit van de communicatie verhoogt tot 50-70%. Daarnaast heeft het de gave om de aandacht van de lezer langer vast te houden en biedt het de lezer de mogelijkheid om zich los te koppelen van de jachtige digitale wereld. In deze context verwijzen we naar onderzoek uitgevoerd door Imec dat uitwijst dat hoewel we nog nooit zo afhankelijk zijn geweest van smartphones en technologie, er tegelijk een digitale moeheid heerst in ons land⁹. Een meerwaarde die print ook biedt, zijn de creatieve mogelijkheden op het vlak van afwerking of formaat, maar ook op vlak van interactiviteit met het online kanaal. Daarnaast is het volgens dhr. Jellema belangrijk om de communicatie en de kanalen aan te passen aan de voorkeuren van de klanten. Tot slot benadrukt hij de nood aan een langdurige en gezamenlijke campagne om echte informatie over de

⁷ Febelgra, First Impression, februari 2021

⁸ Febelgra, First Impression, November 2022

⁹ <https://trends.knack.be/nieuws/inspiratie/32-procent-telewerken-internetfactuur-imec/>

sector te verspreiden m.b.t. bv. innovatie, originaliteit¹⁰. Een goed voorbeeld hiervan is de mediacampagne 'de indrukmakers' van Febelgra.

Op Belgisch niveau

Overeenkomstig de Europese grafische sector, kwamen ook de Belgische grafische bedrijven zwaar onder druk te staan tijdens de covid-periode. De coronapandemie liet zich sterk voelen in de grafische sector en in het bijzonder op de markt van het reclamedrukwerk. De interesse van de consument voor de digitale verkoopkanalen is toegenomen wat online-advertenties gevoelig aantrekkelijker maakt. De kranten- en tijdschriftenuitgeverijen konden evenwel profiteren van een sterke groei van het aantal (digitale) lezersabonnementen wat het verlies aan advertentie-inkomsten lichtjes kon verzachten. De gratis regionale pers leed daarentegen zeer zwaar onder de afkalvende advertentie-inkomsten. Als gevolg van het stilliggen van sport-, cultuur- en verenigingsactiviteiten en het herhaaldelijk sluiten van de lokale handel werden haar advertentie-inkomsten gedecimeerd. Dit heeft ook onvermijdelijk een weerslag gehad op de drukkerijen die een groot deel van hun inkomsten halen uit de druk van dit medium. De boekensector hield relatief goed stand dankzij de forse omzetstijging van het onlineverkoopkanaal, maar kampt met een ongelijke behandeling met de onlinehandel uit het buitenland. De sector wijst er in deze context op dat op de markt van de onlineverkoop van boeken een level playing field ontbreekt, wat een reële bedreiging vormt voor het lokale boekenvak. «De Belgische wetgeving rond verkoopprijzen van boeken geldt bijvoorbeeld niet voor buitenlandse websites die dezelfde boeken verkopen», aldus Paul Hermans van Literatuur Vlaanderen. Vé Bobelyn van Boek.be sluit zich hierbij aan en roept op om boeken in lokale boekenwinkels te kopen¹¹.

In de loop van 2021 en de eerste helft van 2022 herstelt de conjunctuur van de grafische nijverheid zich tot het niveau van vóór de pandemie, maar vanaf midden 2022 treedt er opnieuw een conjunctuurvertraging op die aanhoudt tot het eind van het jaar. Deze trend is eerder atypisch aangezien de grafische sector traditioneel in de tweede jaarhelft meer vraag krijgt naar drukwerk met het oog op de voorbereiding van nieuwe collecties en catalogi.

¹⁰ Febelgra, First Impression, december 2020

¹¹ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/10/29/een-jaar-zonder-fysieke-boekenbeurs/>

De hevige concurrentiedruk als gevolg van de digitalisering laat zich sterk voelen in de grafische sector. Uitgeverijen moeten concurreren met machtige internationale platformen die online gratis nieuws aanbieden en een groot deel van de advertentie-inkomsten naar zich toe trekken. Drukkerijen zien de vraag naar gedrukte media afnemen, de oplages kleiner worden en de verwachtingen van de klant steeds toenemen. Via innovatieve en duurzame toepassingen proberen de drukkerijen hier o.a. op in te spelen. Duurzaam denken, handelen en printen komt bijvoorbeeld steeds meer onder de aandacht, in het bijzonder bij verpakkingsdrukkers. Al van bij de productie wordt erop toegekeken dat niet meer materialen worden gebruikt dan noodzakelijk, wordt de supply chain geoptimaliseerd en is het gebruik van gerecycleerd materiaal een must. In deze context wordt intensief gewerkt aan een protocol teneinde de recycleerbaarheid van papier- en kartonverpakkingen te objectiveren. Dit protocol zal naar de toekomst toe een belangrijke rol spelen om het ontwerp van verpakkingen ecologischer en duurzamer te maken. Willem Van Veen, senior advisor sustainability & food contact bij inDUfed wijst er tenslotte op dat het recyclingpercentage voor papier- en karton in België al zeer hoog ligt met 92,3%.

Samenvattend

Aan het eind van 2021 leek de grafische sector hersteld van de schade die het heeft geleden tijdens de covid-crisis. In de tweede helft van 2022 valt de conjunctuur in de sector evenwel deels terug. Er blijft een structureel overaanbod op de markt van grafische producten bestaan en de concurrentiedruk vanwege grote digitale spelers zorgt voor een uiterst moeilijk economisch klimaat. Grafische bedrijven zullen zichzelf opnieuw moeten trachten heruit te vinden om een structureel herstel te kunnen realiseren. Daarbij zal het erop aankomen om het drukwerk opnieuw op de kaart te zetten naast de andere communicatiekanalen.

2 Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België

2.1 Ontwikkeling van de pulp- en papierprijzen

2.1.1 Pulprijzen (Europa)

Inzicht in het prijsverloop van het papier noopt een correcte kennis van de prijsontwikkelingen van de pulp als de voornaamste grondstof voor de productie van papier. Onderstaande grafieken geven ons een beeld van het gemiddeld prijsverloop

van twee belangrijke pulpsoorten op de Europese markt. De NBSK of Northern Bleached Softwood Kraft pulp bestaat uit houtpulp met lange vezels wat een hoge weerbaarheid aan het papier geeft. De Eucalyptus pulp is met zijn korte vezels de traditioneel goedkopere pulpvariant van de twee pulpsoorten.

Algemeen genomen kennen de prijsontwikkelingen van beide pulpsoorten een soortgelijk verloop. Enkele uitzonderingen op deze regel vormen de periode midden 2013-midden 2015 en het jaar 2016. Deze omgekeerde prijstendens is het gevolg van een substitutiebeweging van de eucalyptus pulp door de NBSK-pulp. Als het prijsverschil tussen de traditioneel duurdere NBSK-pulp en de eucalyptus pulp verwaarloosbaar klein wordt, verdwijnt ook de impuls om de NBSK-pulp te vervangen door de gewoonlijk goedkopere eucalyptus variant. Deze vraagverschuiving binnen de pulpmarkt stuwt de prijs van de NBSK-pulp omhoog, terwijl de prijs van de eucalyptus pulp afkoelt. Hierdoor kunnen we tijdelijk een verschillende prijstrend van beide pulpsoorten waarnemen. Wanneer de prijs van de NBSK-pulp opnieuw aantrekt, wordt de eucalyptuspulp opnieuw aantrekkelijker waardoor de prijzen van de beide pulpsoorten opnieuw naar elkaar toe convergeren.

De prijzen voor beide pulpsoorten kennen tussen 2017 en midden 2018 een sterke toename gevoed door een solide vraag. In de eerste helft van 2018 duwt een krapte op de aanbodmarkt van de NBSK-pulp de prijs significant hoger dan de prijs voor eucalyptus pulp. In de tweede helft van 2018 en in 2019 wordt een sterke prijsdaling ingezet van beide pulpsoorten. Dit prijseffect resulteert uit een zwakkere vraag dat nog wordt versterkt door een ruimer pulpaanbod¹². 2020 wordt gekenmerkt door prijsstabiliteit. In 2021 wordt een prijsverhoging gevoed door problemen aan de aanbodzijde, versterkt door een kloof tussen de prijzen in Europa en andere regio's¹³. In de loop van 2022 blijven de pulpprijzen onderhevig aan een opwaartse druk als gevolg van een solide vraag in combinatie met (aanvoer)problemen op de aanbodmarkt; congestie in havens, bottlenecks in het binnenlands transport inzake spoor- en vrachtvervoer, hoge transportkosten, verstoringen in de bevoorrading¹⁴. Daarenboven staat de beschikbaarheid van pulp onder druk als gevolg van het conflict tussen Rusland en Oekraïne. De pulpprijzen bereiken vanaf juli 2022 een

¹² RISI, PPI Europe juli en oktober 2018, juli 2019

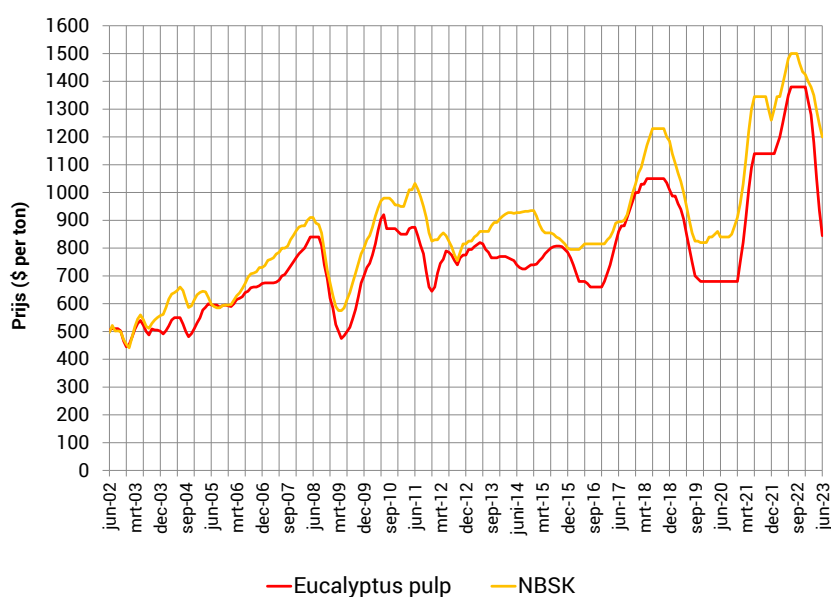
¹³ RISI, PPI Europe maart 2021

¹⁴ RISI, PPI Europe augustus 2022

nieuwe piek met 1380 dollar per ton voor eucalyptuspulp en 1500 dollar per ton voor NBSK pulp.

De buitengewoon hoge pulpprijzen botsen evenwel meer en meer op weerstand aan de vraagzijde. Sommige kopers verklaarden bereid te zijn om vanaf eind '22 te knippen in hun volumes. Naast een inkrimping van de vraag in de eerste helft van 2023 koelt de markt in het buitenland, waaronder China, geleidelijk aan af wat de prijzendruk verder doet afnemen. De prijsdaling van de NBSK-pulp zet zich minder sterk door dan deze van de eucalyptuspulp aangezien hier minder sprake is van een overaanbod. Dit is o.a. te wijten aan een tijdelijke stilstand van enkele Canadese fabrieken en de sluiting van een NBSK pulpproductielijn door het Canadese Canfor Pulp¹⁵. Daarenboven worden opnieuw prijsstijgingen in China verwacht wat de Europese pulpprijzen opwaarts kan beïnvloeden¹⁶. In juni 2023 noteert de NBSK-pulp 1200 dollar per ton, terwijl de prijs voor een ton eucalyptus pulp 845 dollar bedraagt.

Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)

Bron: RISI

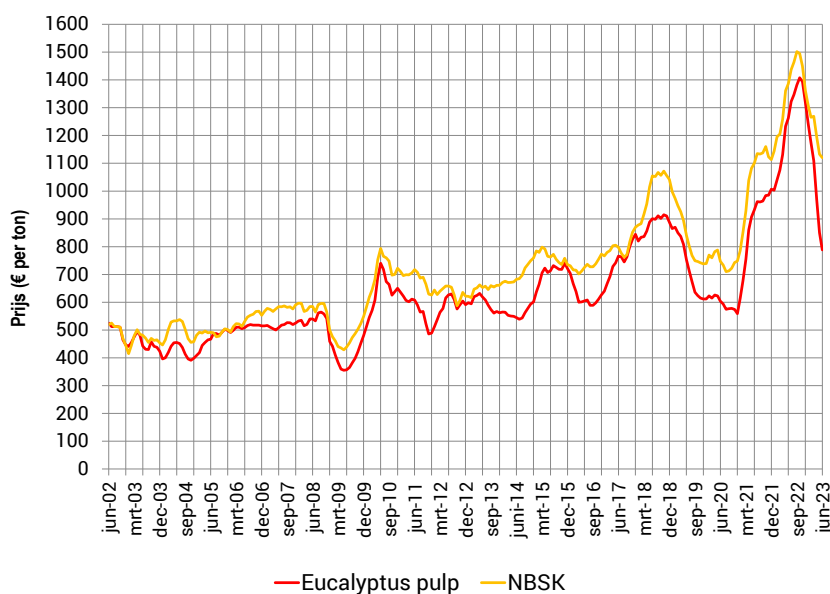
In de eerste helft van 2020 kent de euro ten opzichte van de dollar een waardeafname met als gevolg dat er zich een lichte prijsafname van beide pulpsoorten in euro doorzet terwijl de prijs in dollar eerder stabiliseert. In 2021 en quasi volledig 2022 neemt de euro fors in waarde af tgv. de dollar. Dit vertaalt zich in een sterkere

¹⁵ [Canfor Pulp to permanently close Prince George market pulp mill \(euwid-paper.com\)](https://www.euwid-paper.com)

¹⁶ <https://www.fastmarkets.com/insights/bek-and-nbsk-pulp-prices-decline-in-january-in-europe>

prijstoename van pulp in euro dan in dollar. Vanaf het laatste kwartaal van 2022 en in de eerste helft van 2023 wordt dit effect getemperd door een stelselmatige waardeverbetering van de euro. In juni 2023 is de prijs voor eucalyptus pulp gedaald tot 789 euro per ton en de prijs voor NBSK pulp tot 1120 euro per ton. Het verschil tussen beide prijzen bedraagt dan 355 dollar of 332 euro per ton.

Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)

Bron: RISI

2.1.2 Oud papier

Naast verse pulp wordt ook gerecycleerde pulp op basis van oud papier aangewend voor de productie van papier. Voor de analyse van de prijsontwikkeling van oud papier wordt niet langer uitgegaan van buitenlandse prijspublicaties, maar wel van de aanwezige papierkwaliteiten in de binnenlandse stroom huishoudelijk oud papier. Dit geeft een prijstrend weer die nauwer aansluit bij de te verwachten opbrengst na uitsortering in twee papersoorten 1.11, het grafisch “ontinktings” papier (magazines, kranten...) en 1.04 (verpakkingen). Aangezien de prijsontwikkeling van deze beide soorten oud papier niet steeds gelijklopen, worden ze in de onderstaande grafiek apart geanalyseerd. Daarnaast wordt voor de berekening van de samengestelde prijsindex voor oud papier rekening gehouden met de wijzigende samenstelling van grafisch papier en verpakkingspapier. Vroeger bestond de samenstelling van oud papier uit 68% grafisch papier en 32% verpakkingspapier, maar door de terugloop van de krantenverkoop is het nu representatiever om een 50/50 verdeling te hanteren. Daarom wordt in grafiek 2-3 vanaf 2020 uitgegaan van deze 50/50 verdeling, terwijl voor de periode vóór 2020 wordt uitgegaan van een 68/32 verdeling.

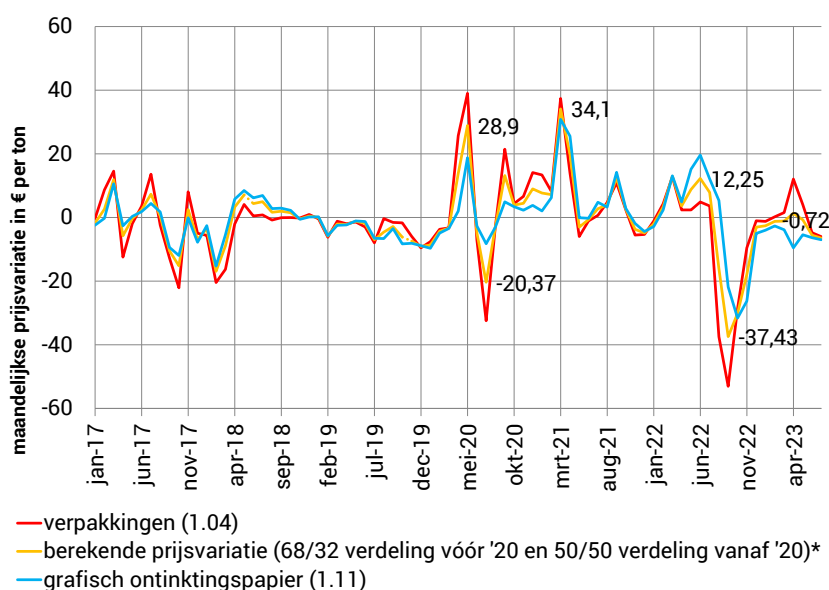
De beslissing van China in 2018 om de regels voor de import van papierafval te verstrengen, leidde tot een overaanbod van oud papier op de Europese markt en een neerwaartse druk op de prijzen. Deze trend keerde vanaf de coronapandemie om. Als gevolg van de lockdownmaatregelen werden papierophalingen in landen waaronder Frankrijk opgeschort en daalde het aanbod van oud papier en karton. Tegelijkertijd kende e-commerce een boost wat de vraag naar verpakkingspapier- en karton deed toenemen en deed er zich een rush voor op bepaalde papierartikelen, waaronder wc-papier en papieren zakdoekjes.

Deze vraag- en aanbodbewegingen leidden tot een schaarste op de markt wat de prijzen naar omhoog duwde in het eerste kwartaal van 2020 (eerste lockdown) en in de tweede helft van 2020 (tweede lockdown). Tussen beide observatieperiodes valt de prijs evenwel sterk terug (-20,37 in juli '20), vermoedelijk heeft dit te maken met de tijdelijke versoepeling van de coronamaatregelen en de heropstart van de papierophalingen. Ook 2021 wordt gekenmerkt door een onvoorspelbaar grillig verloop van de prijzen voor oud papier. Het prijsniveau van oud papier ligt in 2021 evenwel hoog in vergelijking met voorgaande jaren. Kris Somers, van de afvalintercommunale Limburg.net verklaart in deze context: "Ik heb zelfs momenten geweten dat we geld moesten bijleggen om van het papier af te geraken. Vandaag zitten we vlot boven de 100 euro per ton en we zamelen ongeveer zo'n 50.000 ton papier in¹⁷."

Dat de markt voor oud papier een volatiele markt is, kunnen we ook in 2022 waarnemen. Soms is er weinig vraag, zijn de papierfabrieken selectief of wordt de productie tijdelijk stilgelegd omwille van bv. onderhoudsredenen. Dit heeft een neerwaartse impact op de prijzen voor oud papier. Vermoedelijk was dit het geval in het derde kwartaal van 2022¹⁸ waar de prijs voor oud verpakkingspapier (1.04) een sterkere afname kent dan het oud grafisch papier (1.11). In het laatste kwartaal van 2022 en de eerste helft van 2023 trekt de prijs van oud papier evenwel opnieuw aan, met de sterkste prijstoenname voor het oud verpakkingspapier (1.04).

¹⁷ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/11/30/oud-papier-ophalen-brengt-meer-op/>

¹⁸ <https://www.euwid-recycling.com/news/markets/prices-for-ordinary-recovered-paper-grades-slide-further-in-france-in-september/>

Grafiek 2-3: Prijswontwikkeling van oud papier in België

Bron: Filpap

2.1.3 Papierprijzen (Duitsland)

Aangezien de Duitse papierprijzen als referentie kunnen worden gebruikt voor de Belgische papierprijzen, bekijken we de prijsontwikkeling van het Duits (grafisch + verpakking-) papier even van naderbij. Na een prijsdaling in 2019 (voor het jaar 2020 beschikken we over onvoldoende prijsgegevens om een correcte analyse te kunnen uitvoeren), gaan de papierprijzen in 2021 en het grootste deel van 2022 in stijgende lijn en bereiken in oktober 2022 een piek. Zowel de forse prijstoeename van het grafisch- als verpakkingpapier vormen een verklaring voor deze trend. De toename van de gemiddelde prijs voor grafisch papier is nog iets meer uitgesproken dan de gemiddelde prijsstijging van het verpakkingpapier. Deze tendens gaat evenwel niet altijd op voor elke papersoort afzonderlijk. Daarom loont het de moeite om de prijsontwikkelingen ook op microniveau te bekijken.

Grafisch papier

Standaard krantenpapier (45g)

Eerst nemen we de prijsontwikkeling van het Duits krantenpapier onder de loep. Vanaf de tweede helft van 2019 tot en met eind 2020 trok de vraag naar krantenpapier deels terug. Dit vertaalt zich in een prijsdaling voor het Duits krantenpapier. Vanaf de tweede helft van 2021 krijgt de prijs voor Duits krantenpapier evenwel een forse duw in de rug en belandt in oktober 2022 op een prijs van 925 euro per ton. Dit is het

gevolg van een grote krapte op de markt van het krantenpapier (als gevolg van capaciteitssluitingen en productieproblemen door een tekort aan oud papier en logistieke problemen) en de aanhoudende stijging van de productiekosten, in het bijzonder gas. Hierdoor komt de print- en uitgeverssector onder zware druk te staan terwijl de sector reeds kampt met moeilijkheden aan de inkomstenzijde (dalende print- en lezersvolumes, advertentie-inkomsten...) en voor belangrijke uitdagingen staat binnen de huidige digitale context¹⁹. De hoge prijs voor krantenpapier is een extra stimulus voor uitgevers om de digitalisering van hun producten verder op te voeren²⁰. Vanaf eind 2022 en begin 2023 maken de dalende energiekosten meer ruimte vrij om over lagere prijzen voor krantenpapier te onderhandelen. In juni 2023 noteert de Duitse prijs voor krantenpapier 685 euro per ton.

Houhoudend gestreken papier (LWC-offset 60g)

LWC-papier vindt zijn toepassing in tijdschriften en reclamebladen en bevindt zich binnen een conjunctuurgevoelig segment. In lijn met de prijsontwikkeling van het krantenpapier valt de vraag en ook de prijs van het Duits LWC-papier vanaf juli 2019 terug. Ook in de daaropvolgende periode volgt de prijsontwikkeling van het LWC-papier de prijstrend van het krantenpapier. Vanaf de tweede helft van 2021 trekt de papierprijs opnieuw aan en kent een versnelde toename in 2022 als gevolg van o.a. de gestegen energiekosten. De prijs voor Duits LWC-papier stijgt tot 1285 euro per ton in oktober 2022. Daarna koelt de prijs geleidelijk af als gevolg van een daling van afgenomen inputkosten, waaronder energie. In juni 2023 bedraagt de prijs voor een ton Duits LWC-papier 910 euro.

Houtvrij gestreken papier (coated woodfree reels 100g)

Het Duits houtvrij gestreken papier (CWF) vindt zoals het houhoudend gestreken papier zijn toepassing in tijdschriften en catalogi. Terwijl producenten van CWF-papier er in 2019-2020 niet langer in slaagden de hogere inputprijzen door te rekenen aan hun klanten, keert die tendens vanaf het tweede kwartaal van 2021. Papierproducenten stemmen hun aanbod beter af op de lagere vraag en slagen erin om o.a. de hoge pulpprijzen en logistieke kosten door te rekenen in de prijzen voor Duits CWF-papier²¹. In september 2022 bedraagt de prijs per ton voor het Duits

¹⁹ RISI, PPI Europe april 2019

²⁰ RISI, PPI Europe januari 2022

²¹ RISI, PPI Europe maart 2021

houtvrij gestreken papier 1.165 euro. Daarna volgt een afkoelingsperiode, als gevolg van een overaanbod op de markt en lagere energiekosten. De prijs voor Duits houtvrij gestreken papier daalt tot 1075 euro per ton in juni 2023²².

Houtvrij ongestreken papier (offset sheets 80g, A4 Copy B-grade 80g, A4 Copy C-grade 80g)

Het houtvrij ongestreken papier vindt zijn toepassing in kantoorpapier en offsetdruk. De verschillende Duitse papersoorten behorend tot de groep van houtvrij ongestreken papier (offset sheets 80g, A4 Copy B-grade 80g, A4 Copy C-grade 80g) kennen grotendeels een gelijkaardige trend. Daarom bespreken we ze samen.

Vanaf het tweede kwartaal van 2021 begonnen de producenten van houtvrij ongestreken papier de gestegen pulpprijzen, logistieke en andere kosten door te rekenen in de prijzen. Anderzijds is de vraag zwak en heerst er overcapaciteit op de markt. Daarom beslisten papierfabrikanten, zoals Stora Enso, om de markt meer in balans te brengen door hun productiecapaciteit te verminderen.

Terwijl het eerste kwartaal van 2021 nog werd gekenmerkt door een sterke vraag, zwakte de binnenlandse vraag in Europa in het tweede kwartaal van 2022 af. Niettegenstaande duwden de stijgende gasprijzen en de bevoorradingsonzekerheid over gas de prijzen voor houtvrij gestreken papier verder omhoog. De verdere afbouw van de productiecapaciteit bracht het aanbod meer in lijn met de vraag. De prijzen per ton voor offset sheets, A4 Copy B-grade en A4 Copy C-grade bedroegen in september 2022 respectievelijk 1245, 1305 en 1220 euro. Vanaf het vierde kwartaal van 2022 treedt een prijsstabilisering op als gevolg van een 'cool down' in de zomerperiode, een grotere beschikbaarheid van papier en een dalende Europese vraag. Sinds het tweede kwartaal van 2023 merken we een prijsdaling van het houtvrij ongestreken papier op. De prijzen per ton voor offset sheets, A4 Copy B-grade en A4 Copy C-grade dalen in juni 2023 respectievelijk tot 1180, 1240 en 1155 euro.

Verpakkingspapier- en karton

Terwijl de gemiddelde prijs voor het verpakkingspapier- en karton in de tweede helft van 2019 nog een dalende trend kende, vond er begin 2020 en in het bijzonder vanaf

²² RISI, PPI Europe December 2022

2021 een kentering plaats. De gemiddelde prijs kent vanaf 2021 tot midden 2022 een buitengewone toename en bereikt zelfs een nieuwe piek sinds 2014. De Europese verpakkingmarkt wordt gekenmerkt door een sterke vraag naar verpakkingen. Tijdens de covid-pandemie kreeg de online handel wereldwijd een stevige boost. De verschillende lockdowns dreef consumenten weg van de fysieke winkels richting het online verkoopkanaal. De vraag naar verpakkingpapier nam toe onder invloed van het succes van e-commerce en het stijgend aantal huis-aan-huisleveringen van online bestelde artikelen. Naast een sterke vraag speelden ook factoren een rol zoals seizoenpauzes van papiermolens, exportopportuniteiten en het verlangen voor hogere winstmarges²³. Tenslotte dienen we op te merken dat de invasie van Rusland in Oekraïne ook een impact heeft gehad op de verpakkingsector. Het productieproces van papier en karton is energie-intensief wat het gevoelig maakt voor prijsfluctuaties van energie. De stijging van de energiekosten als gevolg van de oorlog hakten er aldus stevig in bij de papier- en kartonbedrijven. Daarnaast werden als reactie op sancties tegen Rusland tegenmaatregelen ingevoerd, waaronder een verbod op de uitvoer van Russisch berkenhout wat een belangrijke grondstof vormt voor papierpulp. Bijgevolg kenden de pulpprijzen een sterke stijging. Ook de uitval van pulpfabrieken zette druk op het aanbod en deed de prijzen de hoogte ingaan. Dit had op zijn beurt een effect op de papierprijzen. Volgens CEPI wogen de uitvoerbeperkingen voor hout door Wit-Rusland, Rusland en Oekraïne de voorbije jaren al sterk door op de beschikbaarheid van deze grondstof in de EU. Deze drie landen vertegenwoordigen 75% van al het hout dat de EU importeert en de beperkingen hebben een grote impact gehad op de markt voor hout en de beschikbaarheid van die grondstof in de EU²⁴.

Anderzijds leiden de EU-sancties ten aanzien van Rusland voor een grotere beschikbaarheid op de Europese markt van bijvoorbeeld vouwkarton dat aldus oorspronkelijk bestemd was voor Rusland²⁵. Midden 2022 begint de verpakkingmarkt te versoepelen, vertraagt de vraag, nemen de voorraden toe, verbeteren de logistieke problemen en versterkt de stabiliteit. Dit zien we ook weerspiegeld in een sterke afname van de gemiddelde prijs voor verpakkingpapier- en karton. Tijdens de eerste helft van 2023 koelt de vraag naar verpakkingen verder af en matigen de prijzen voor grondstoffen zoals pulp, energie en chemicaliën²⁶. In

²³ RISI, PPI Europe mei 2021

²⁴ [Oorlog in Oekraïne treft ook papierindustrie - Grafisch Nieuws - Grafisch Nieuws \(knack.be\)](#)

²⁵ RISI, PPI Europe juni 2022

²⁶ RISI, PPI Europe juni 2023

juni 2023 belandt de prijs voor het verpakkingspapier onder het niveau van 2 jaar eerder. Rond dezelfde periode kunnen we in België ook een forse prijsdaling van de grondstof oud (verpakkings) papier observeren (cf. Grafiek 2-3). Deze dalende trend is evenwel slechts tijdelijk, vanaf oktober 2022 draait deze trend om. Aangezien de prijsontwikkelingen kunnen variëren naargelang de papiersoorten bespreken we ook deze papiersoorten apart.

Verpakkingspapier op basis van gerecycleerde vezels of OCC (Testliner 2 en 3)

Gezien het gelijkaardig prijsverloop van de verschillende types verpakkingspapier op basis van gerecycleerde vezels of OCC in Duitsland bespreken we ze samen. Terwijl de prijs voor gerecycleerd verpakkingspapier in de tweede helft van 2019 nog een lichte afname kende, schiet de prijs vanaf 2021 de hoogte in gesterkt door een aantrekkende vraag, een verminderd papieraanbod door seizoenpauzes en exportmogelijkheden²⁷. Producenten van golfkartonverpakkingen trachten zoveel mogelijk aan te kopen teneinde hun voorraden aan te vullen, maar de magazijnen konden niet volledig worden gevuld omdat de markt oververhit is. Vanaf de tweede helft van 2022 begint de markt terug te normaliseren en evolueert de vraag terug naar normale niveaus. De prijzen voor gerecycleerd verpakkingspapier vallen in de tweede helft van 2022 en de eerste helft van 2023 terug tot onder het prijsniveau van 2 jaar eerder. De prijzen voor Testliner 2 en 3 bereiken in juni 2023 respectievelijk 597,5 en 572,5 euro per ton.

Verpakkingspapier op basis van softwood pulp (unbleached kraftliner 175g, white-top kraftliner 140g)

Ook op de markt voor verpakkingspapier o.b.v. verse pulp stuwt vanaf 2021 een sterke vraag en een tijdelijk krappere aanbod (omwille van seizoenpauzes) de prijs naar omhoog. De prijsdaling zet zich iets later in dan bij het gerecycleerd verpakkingspapier. Na een prijsstabilisatie begint de prijs voor verpakkingspapier o.b.v. verse pulp vanaf eind 2022 af te nemen. Zo komt de prijs in juni 2023 voor ongebleekt kraftliner verpakkingspapier en gebleekt kraftliner verpakkingspapier respectievelijk uit op 720 en 877,5 euro per ton.

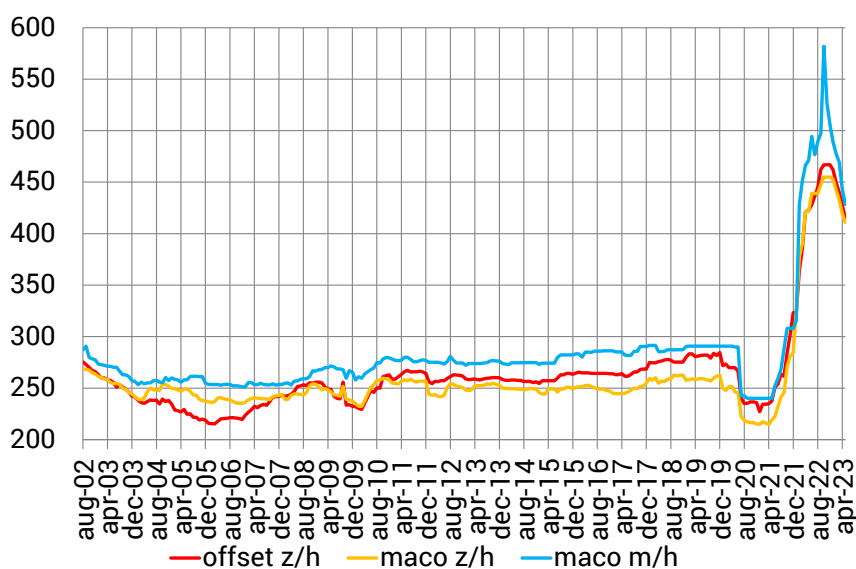
²⁷ RISI, PPI Europe mei 2021

2.1.4 Papierprijzen (België)

De daling van de Duitse prijzen voor houtvrij en houthoudend gestreken papier (\approx maco z/h en maco m/h) in de periode 2019-2020 komt ook tot uiting in de Belgische papierprijzen, zij het pas begin 2020. Dit komt omdat de Belgische papierprijzen afhankelijk zijn van langetermijncontracten die de prijzen voor een bepaalde periode vastzetten. Midden 2021 beginnen de Duitse prijzen voor deze papiersorten opnieuw te stijgen en dit zien we ook vertaald in de Belgische papierprijsindices. De stijging is in 2022 het sterkst waarneembaar voor het houthoudend gestreken papier. De stijgende energiekosten, hoge pulpprijzen en logistieke kosten spelen ongetwijfeld een rol in deze prijstoename.

Vanaf het laatste kwartaal van 2022 komen de stijgende inputprijzen (energie, pulp...) geleidelijk tot bedaring met een prijsdaling van de Duitse prijzen voor het houtvrij en houthoudend ongestreken papier tot gevolg dat zich vertaalt in een matiging van de Belgische papierprijsindex. Vanaf het tweede kwartaal van 2023 vertaalt het zich verder in een daling van de Belgische papierprijsindex.

Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier

Bron: Febelgra (01-01-1973 = 100)

2.2 Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

2.2.1 Papier en kartonnijverheid

Tussen midden 2020 en midden 2021 kent de conjunctuur van de papier- en kartonsector een tijdelijk herstel. Zowel de papier- en karton fabricage als verwerking dragen bij aan deze positieve trend. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit te maken met de toegenomen vraag naar verpakkingen gelinkt aan de versnelde uitrol van e-commerce als gevolg van de coronapandemie. Bepaalde producenten van golfkarton en medische verpakkingen zien hun orders in die periode duidelijk toenemen. Dit geldt niet voor alle papier- en kartonbedrijven; producenten van horecaverpakkingen en pralinedozen lijden daarentegen zwaar onder de pandemie. Vooral 2020 is een bijzonder moeilijk jaar voor de horeca met verplichte sluitingen in zowel het voor- als najaar. Dit heeft ontegensprekelijk ook een impact op de omzet van de papier – en kartonsector in 2020 (cf. Tabel 2-1).

Eind 2021 doet er zich een kentering voor, nadien kent de papier- en kartonnijverheid een ononderbroken conjunctuurachteruitgang. In de zomer van 2023 komt het conjunctuurniveau gevaarlijk dicht bij het dieptepunt in 2020. Dit geldt zowel voor de papier- en kartonfabricage als de papier- en kartonverwerkende sector.

De conjunctuuranalyse van de papier- en kartonsector in zijn geheel in augustus 2023 wijst voornamelijk op een afname van de buitenlandse bestellingen en een licht negatieve buitenlandse orderpositie. Daarentegen heerst er een voorzichtig optimisme over de binnenlandse bestellingen, de vraagvooruitzichten en het productietempo met als gevolg dat de verkoopprijzen ook in licht stijgende lijn gaan en de werkgevers bijzonder gunstig oordelen over de werkgelegenheidsvooruitzichten. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur in augustus 2023 bedraagt 1,9 maanden.

2.2.2 Grafische nijverheid

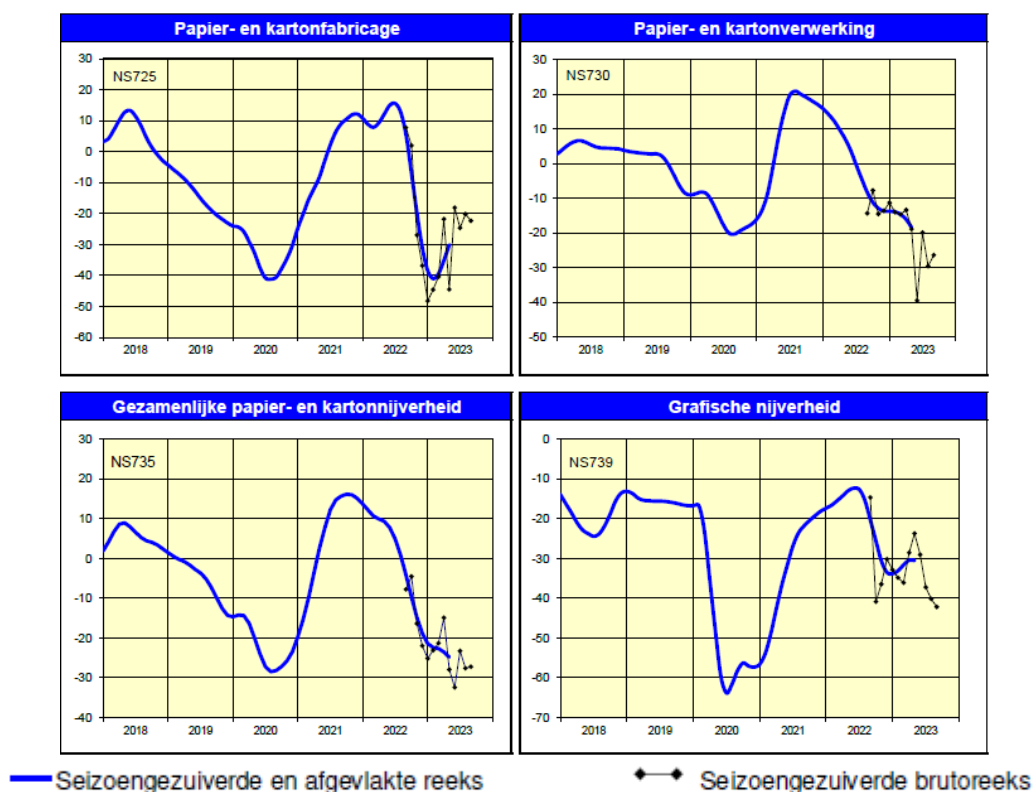
Ook in de grafische sector kan vanaf midden 2020 een stevig conjunctuurherstel worden waargenomen na de plotse en forse afname in de eerste helft van 2020. Het conjunctuurherstel in de tweede jaarhelft is evenwel onvoldoende om de teruggang in de eerste jaarhelft te compenseren. Er wordt in 2020 in de grafische sector minder omzet (cf. Tabel 2-1) gegenereerd, de buitenlandse handel gaat erop achteruit (cf. Tabel 2-5) en ook de werkgelegenheid kalft af (cf. Tabel 2-6). In de loop van 2021 herstelt de conjunctuur van de grafische nijverheid zich tot het niveau van vóór de

pandemie. Ook in de eerste helft van 2022 zet dit herstel zich nog verder, maar vanaf midden 2022 treedt er opnieuw een conjunctuurvertraging op die aanhoudt tot het eind van het jaar. Deze trend is eerder atypisch aangezien de grafische sector traditioneel in de tweede jaarhelft meer vraag krijgt naar drukwerk met het oog op de voorbereiding van nieuwe collecties en catalogi.

Voor het jaar 2023 verwachten we in de tweede jaarhelft een extra stimulans voor de binnenlandse vraag ingegeven door de verkiezingen die plaatsvinden op 9 juni 2024 (Europees, federaal en regionaal). Daarnaast volgen er in het najaar op 13 oktober 2024 ook lokale en provinciale verkiezingen. .

De meeste conjunctuurindicatoren van de NBB-enquête voor augustus 2023 voorspellen een negatieve tendens. De toename van de binnenlandse bestellingen en het productietempo slagen er niet in om de gezamenlijke orderpositie positief bij te stellen. De buitenlandse orderpositie staat fors onder druk wat vermoedelijk een forse druk zet op de verkoopprijzen. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur in augustus 2023 bedraagt 1,8 maanden.

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

Bron: Nationale Bank van België, augustus 2023

2.3 Omzet

De pulp, papier en kartonfabricagesector kijkt in 2020 aan tegen een sterke omzetsdaling met 15%. De afname van de productie van pulp, papier en karton en in het bijzonder van het dagblad-, schrijf- en drukpapier (cf. Tabel 2-2) kan deze omzetsdaling verklaren. Daarnaast kan de lichte prijsdaling van het grafisch papier in 2020 voor een versterkend effect op de afname van de omzet hebben gezorgd. Dit sluit ook aan bij de vaststelling dat de pandemie in 2020 de markt voor grafisch papier heeft getroffen terwijl de markt voor verpakkingspapier een boost kreeg.

2021 luidt een verbetering in van de omzet voor de papier- en kartonsector, de omzet in de fabricagesector herstelt zich (+ 24,7%) en ook de papier- en kartonverwerkende sector kan positieve cijfers (+3,7%) voorleggen. Zowel de sterke prijsstijging van het grafisch en verpakkingspapier als de meerproductie van de pulp, het papier en karton dragen hiertoe bij. Deze sterke omzetprestatie heeft ongetwijfeld bijgedragen aan het conjunctuurherstel dat we in de papier- en kartonsector en in beide subsectoren kunnen observeren.

Het conjunctuurherstel is evenwel slechts tijdelijk en kent vanaf 2022 een stevige terugval. Niettegenstaande de conjunctuurachteruitgang blijven de papier- en kartonbedrijven fors meer omzet genereren. Tegenover 2021 verhogen de pulp-, papier- en kartonfabricagesector en de papier- en kartonverwerkende sector hun omzet met resp. 40,5% en 19,5%. Aangezien de productie van pulp, papier en karton in 2022 afneemt, vormt dit geen verklarende factor voor de omzettoename in de fabricagesector. Als de productiecijfers geen verklaring kunnen geven voor de omzetsdaling, dienen we het antwoord te zoeken in de ontwikkelingen van de papierprijzen (cf. 2.1.3). We vinden voor het jaar 2022 inderdaad een gemiddelde prijsstijging terug van de Duitse en Belgische papierprijzen. De stijgende energiekosten, hoge pulpprijzen en logistieke kosten spelen ongetwijfeld een rol in deze prijstoename. We dienen in deze context op te merken dat sommige papier- en kartonbedrijven er in 2022 niet in slagen om de verhoogde inputprijzen door te berekenen aan de klant.

Tijdens het eerste kwartaal van 2023 maakt de pulp-, papier- en kartonfabricagesector minder omzet, de papier- en kartonverwerkende sector daarentegen slaagt er wel in om meer omzet te draaien. De omzetsdaling bij de papierfabrikanten is te wijten aan een gevoelige neerwaartse bijstelling van de productie, vermoedelijk als antwoord op de verminderde vraag. Anticiperend op

mogelijke verdere prijsverlagingen wachten klanten zo lang mogelijk om een bestelling te plaatsen of ze plaatsen minder grote bestellingen. In de eerste helft van 2023 wordt een kwart minder papier geproduceerd in vergelijking met het voorbije jaar, in het bijzonder grafisch papier (-34%) (cf. Tabel 2-2). Dit heeft evenwel geen negatieve impact op de conjuncturele ontwikkeling van de fabricagesector.

De omzetcijfers voor de papier- en kartonsector, en in het bijzonder voor de papier- en kartonfabricage (Nace 17.1), werden voor de periode 2014-2018 gecorrigeerd. Deze correctie was noodzakelijk in het kader van een herclassificatie van een groep ondernemingen die tot de pulp-, papier- en kartonsector behoort. Dit zorgt evenwel voor een breuk in de historiek van de omzetcijfers vóór en na 2014.

Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken, tijdschriften, e.a. uitgeverijen	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische sector en uitgeverijen
	17.1	17.2	17	58.1*	18.1	18.2	18 + 58.1
2005	2.096,2	2.535,8	4.632,0	3.217,5	3.329,7	41,5	6.588,7
2009	1.178,7	2.731,8	3.910,5	3.274,0	3.130,3	26,6	6.430,9
2013	1.258,7	3.604,1	4.862,8	3.040,1	2.795,0	17,0	5.852,1
2017	1.756,0	3.887,8	5.643,8	2.781,8	2.534,1	20,5	5.336,4
2018	1.706,3	3.958,2	5.664,5	2.580,0	* 2.571,0	21,4	5.172,4
2019	1.453,4	3.809,0	5.262,4	2.274,1	* 2.721,7	22,3	5.018,1
2020	1.233,9	3.813,2	5.047,1	2.203,9	* 2.256,2	23,4	4.483,5
2021	1.538,8	3.954,5	5.493,3	2.427,1	* 2.163,5	24,6	4.615,2
2022	2.162,1	4.726,9	6.889,0	2.429,2	* 2.372,8	23,0	4.825,0
1kw 2022	473,6	1.141,2	1.614,8	568,7	560,2	5,4	1.134,3
1kw 2023	325,1	1.275,3	1.600,4	580,4	572,9	5,4	1.158,7
2018/2017	-2,8%	1,8%	0,4%	-7,3%	1,5%	4,4%	-3,1%
2019/2018	-14,8%	-3,8%	-7,1%	-11,9%	5,9%	4,2%	-3,0%
2020/2019	-15,1%	0,1%	-4,1%	-3,1%	-17,1%	4,9%	-10,7%
2021/2020	24,7%	3,7%	8,8%	10,1%	-4,1%	5,1%	2,9%
2022/2021	40,5%	19,5%	25,4%	0,1%	9,7%	-6,5%	4,5%
1kw 2023/ 1kw 2022	-31,4%	11,8%	-0,9%	2,1%	2,3%	0,0%	2,2%
2022/2005	3,1%	86,4%	48,7%	-24,5%	-28,7%	-44,6%	-26,8%

* exclusief uitgeverijen van software

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste 2 jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden)

Zoals eerder vermeld wordt de markt van het grafisch papier het sterkst getroffen door de covid-crisis. De coronapandemie laat zich sterk voelen op de advertentiemarkt, en in het bijzonder op de markt van het reclamedrukwerk. De interesse van de consument voor de digitale verkoopkanalen is toegenomen wat online-advertenties gevoelig aantrekkelijker maakt. De kranten- en tijdschriftenuitgeverijen kunnen evenwel profiteren van een groei van het aantal (digitale) lezersabonnementen wat het verlies aan advertentie-inkomsten enigszins kan verzachten. De gratis regionale pers lijdt daarentegen zeer zwaar onder de afkalvende advertentie-inkomsten. Als gevolg van het stilliggen van sport-, cultuur- en verenigingsactiviteiten en het herhaaldelijk sluiten van de lokale handel zijn haar advertentie-inkomsten gedecimeerd. Dit heeft ook onvermijdelijk een weerslag op de drukkerijen die een groot deel van hun inkomsten halen uit de druk van dit medium. De boekensector houdt relatief goed stand dankzij de forse omzetstijging van het onlineverkoopkanaal, maar kampt met een ongelijke behandeling met de onlinehandel uit het buitenland.

De bovenstaande vaststellingen in aanmerking genomen, is het niet verwonderlijk dat de grafische sector minder omzet draait in 2020 (-10,7%). De uitgeverijen maken het derde jaar op rij minder omzet (-3,1% in 2020) en de drukkerijen zien hun omzet stevig terugvallen in 2020 met 17,1%.

In 2021 blijft de omzet van de drukkerijen (-4,1%) onder druk staan, terwijl de uitgeverijen voorzichtig uit het dal lijken te kruipen. Deze laatsten slagen erin hun omzet met 10,1% op te trekken. Toch dienen we deze ontwikkelingen met de nodige voorzichtigheid te analyseren. De uitgeversmarkt is heel divers, alsook de gezondheidstoestand van de verschillende spelers op de markt. De grote uitgeversgroepen lijken de coronacrisis iets beter te hebben verteerd in vergelijking met de lokale pers die zich in een noodlijdende situatie bevindt. Het gemiddeld aantal private lokale nieuwsmedia per gemeente daalt van 2,26 naar 1,84. Verschillende mediaproducten, waaronder De Streekkrant, Steps en het Limburgse huis-aan-huismagazine Jet werden in 2021 noodgedwongen stopgezet. De lokale edities van het Laatste Nieuws zakten drastisch van 24 naar 15²⁸. We kunnen dus besluiten dat de lokale nieuwsmedia duidelijk onder druk staan.

²⁸ VRM-rapport, Media-concentratie in Vlaanderen 2022, via [link](#)

Daarnaast blijft het voor alle uitgeverijen moeilijk om een duurzaam en rendabel verdienmodel uit te bouwen op de markt van de online nieuws- en marketingactiviteiten²⁹. Op nationaal niveau moeten hun nieuwswebsites concurreren met sites van openbare omroepen die soortgelijke geschreven inhoud gratis verspreiden. Op internationaal niveau worden ze geconfronteerd met grote digitale platformen die een steeds groter deel van de koek aan advertentie-inkomsten afsnoepen.

In de loop van 2022 blijft de omzet van de uitgeverijen stabiel, de hoge prijselasticiteit voor o.a. kranten en tijdschriften geeft uitgeverijen weinig tot geen ruimte om de hoge inputprijzen door te berekenen in de verkoopprijzen. De omzet van de drukkerijen kent een voorzichtig herstel met een groei van 9,7%. Vermoedelijk heeft dit te maken met een herstel op de papieren advertentiemarkt. Volgens het "Global Trends Report 2022³⁰" van Drupa blijkt dat de grafische sector meer vertrouwen heeft in de toekomst in vergelijking met 2019 vóór de coronapandemie. In Europa wordt dit vertrouwen evenwel wat aangetast door de impact van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Over het algemeen zien verpakkingsdrukkers dankzij de stijgende printvolumes de toekomst iets rooskleuriger tegemoet dan de commerciële drukkerijen. Ondanks de economische schokken en onzekerheden van de voorbije jaren die een onvermijdelijke impact hebben gehad op de grafische sector, blijft volgens onderzoek van Drupa print een centraal communicatiemiddel en heeft de printsector een groot vertrouwen en vastberadenheid om te slagen. Verstandige strategische investeringen zullen in deze context een sleutelrol spelen.

Tijdens het eerste kwartaal van 2023 kunnen we voor beide subsectoren van de sector spreken over een lichte omzetgroei, m.n. 2,1% voor de uitgeverijen en 2,3% voor de drukkerijen.

²⁹ (CRB 2018/0504), "Naar een duurzame uitgeverijensector in België, 28 februari 2018, consulteerbaar via: <http://www.ccecrb.fgov.be/txt/nl/doc18-504.pdf>

³⁰ Consulteerbaar via:

https://www.drupa.com/en/drupa_global/Press_releases/8th_drupa_Global_Trends_Report_Global_print_industry_shows_post_Covid_recovery_and_resilience_in_face_of_fresh_challenges

2.4 Productie en investeringen

Productie

In de periode 2018-2022 wordt in België bijna een kwart (23,7%) minder verse pulp geproduceerd, ook de papier- en kartonproductie neemt af met 9,4%. Met een daling van 12,4% wordt gevoelig minder dagblad-, schrijf- en drukpapier geproduceerd. , (cf. Tabel 2-2). Vermoedelijk passen de pulpproductanten hun aanbod aan de zwakkere vraag naar papier aan, in het bijzonder de zwakkere vraag naar papier voor grafische toepassingen.

Daarnaast heerst er in 2022 en in de eerste helft van 2023 een krapte op de pulpmarkt als gevolg van een grondstoffentekort veroorzaakt door het conflict tussen Rusland en Oekraïne. Vóór het conflict was Rusland een belangrijke houtleverancier voor België. In 2021 kwam een kwart van het geïmporteerde hout van buiten de EU uit Rusland. België voerde dat jaar voor ongeveer 689.000 ton Russisch hout in. In 2022 valt dit terug tot 244.000 ton en in 2023 valt dit volledig stil³¹. Uit Rusland komt o.a. berkenhout dat wordt gebruikt om sanitaire producten zoals toiletpapier te produceren. Dit heeft onvermijdelijk een weerslag op de productie van pulp en huishoudelijk papier en toiletpapier. In 2022 daalt de productie van verse pulp met 1,2%, tijdens de eerste 6 maanden van 2023 wordt zelfs 18,1% minder verse pulp geproduceerd.

De eerste helft van 2023 wordt de pulpproductie fors teruggeschroefd. Daarenboven wordt in het eerste kwartaal van 2023 bijna de helft minder pulp geëxporteerd (-47,8%) tgv. het eerste kwartaal van 2022.

Naast verse pulp wordt gerecycleerde pulp in toenemende mate als grondstof voor de productie van papier- en karton gebruikt. Sinds 1990 kent het een toenemend succes in België³². Volgens cijfers van het Paper Chain Forum is reeds 50% van de houtvezels in papier afkomstig uit recyclage. Dit succes neemt verder toe in een omgeving waar de aandacht voor het milieu en de vraag naar milieuvriendelijke producten steeds meer op de voorgrond treedt. Naast recyclage speelt ook energie-efficiëntie een belangrijke rol in het verduurzamen van het productieproces van

³¹ <https://www.knack.be/nieuws/wereld/de-sluiproutes-om-sancties-te-omzeilen-hoe-russisch-hout-toch-nog-in-europa-belandt/>

³² <http://www.cobelpa.be/fr/pu19.html>

papier- en karton. Zo is de CO2-uitstoot voor de productie van 1 kg papier in 20 jaar tijd met 40% afgenomen en is het waterverbruik in 30 jaar tijd meer dan gehalveerd (56%)³³.

In de eerste helft van 2023 wordt een kwart minder papier en karton geproduceerd. De waardeketen van de papier- en grafische sector heeft het moeilijk. Papieren dag- en weekbladen en gedrukte advertenties lijden onder de concurrentie van digitale alternatieven. Dit doet de vraag naar grafisch papier afremmen. Voor de tweede helft van 2023 verwachten we evenwel een extra stimulans voor de binnenlandse vraag ingegeven door de verkiezingen die plaatsvinden op 9 juni 2024 (Europees, federaal en regionaal). Daarnaast volgen er in het najaar op 13 oktober 2024 ook lokale en provinciale verkiezingen.

Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - jaarlijkse cijfers

	Pulp*	dagblad- /schrijf- /drukpapier	verpakkingspapier en -karton + huis- houdelijk/toiletpapier en technisch papier	Totaal papier en karton
2007	513.425	1.481.652	487.908	1.969.560
2009	471.433	1.298.092	498.093	1.796.185
2013	500.623	1.419.557	561.755	1.981.312
2017	501.103	1.418.662	604.748	2.023.410
2018	516.041	1.352.825	593.650	1.946.475
2019	452.679	1.156.699	609.123	1.765.822
2020	350.842	983.787	626.426	1.610.213
2021	398.701	1.169.817	628.729	1.798.546
2022	393.921	1.184.662	579.657	1.764.319
2tr 2022	194.842	631.843	297.249	929.092
2tr 2023	159.592	416.712	280.520	697.232
%2009/2007	-8,2%	-12,4%	2,1%	-8,8%
%2013/2009	6,2%	9,4%	12,8%	10,3%
%2017/ 2013	0,1%	-0,1%	7,7%	2,1%
%2022/ %2018	-23,7%	-12,4%	-2,4%	-9,4%
%2018/2017	3,0%	-4,6%	-1,8%	-3,8%
%2019/2018	-12,3%	-14,5%	2,6%	-9,3%
%2020/ 2019	-22,5%	-14,9%	2,8%	-8,8%
%2021/ 2020	13,6%	18,9%	0,4%	11,7%
%2022/2021	-1,2%	1,3%	-7,8%	-1,9%
6m 2023/ 6m 2022	-18,1%	-34,0%	-5,6%	-25,0%

* exclusief gerecycleerde pulp

Bron: Cobelpa

³³ Paper Chain Forum: Papier, Mythes en feiten 2017

In 2020-2021 is er meer vraag naar huishoudelijk papier en verpakkingspapier- en karton als gevolg van het succes van e-commerce en de toename van het aantal huis-aan-huisleveringen van online bestelde artikelen tijdens de coronapandemie. Het hamstergedrag van de consumenten doet de vraag naar huishoudelijk papier en in het bijzonder toiletpapier hoge toppen scheren. In de loop van 2022 en de eerste helft van 2023 kalft de productie geleidelijk aan af met resp. -7,8% en -5,6%. Het is mogelijk dat de schaarste op de pulpmarkt als gevolg van het Rusland-Oekraïne conflict een rem heeft gezet op de productie van papier- en karton en in het bijzonder van verpakkingspapier en huishoudelijk papier- en karton.

Bij een ongewijzigde productiecapaciteit komt een productieafname tot uiting in een lagere bezettingsgraad van de capaciteit. De productieverlaging in de pulp, papier- en kartonfabricagesector in 2022 en de eerste helft van 2023 kan dus een mogelijke verklaring vormen voor de forse daling van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit in de fabricagesector in diezelfde periode, cf. Grafiek 2-5. Ook in de eerste helft van 2023 zakt de bezettingsgraad verder weg en komt midden 2023 uit op 68,3 %, ver onder het langetermijngemiddelde van 89,6%.

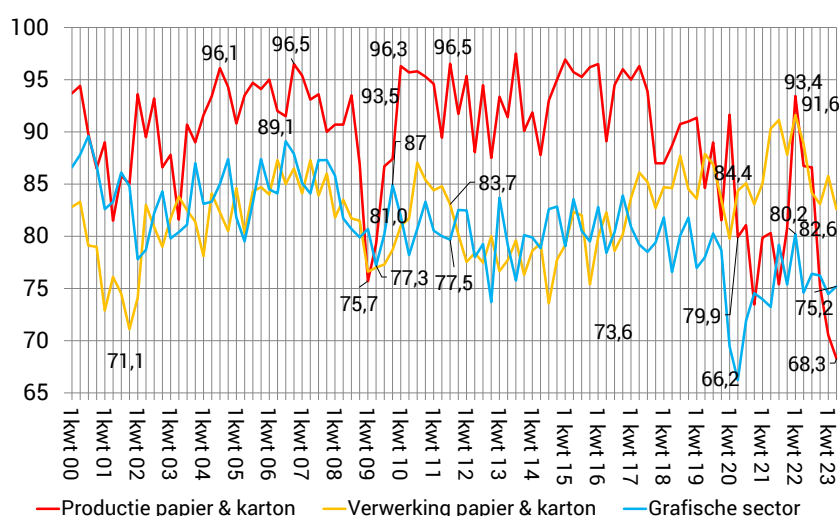
Tijdens de covid-periode duikt de bezettingsgraad in de fabricagesector vanaf het tweede kwartaal van 2020 meer dan 10% lager en belandt eind 2020 op 73,5%. In dezelfde periode neemt ook de productie van pulp-, papier en karton een forse duik wat de afname van de bezettingsgraad verklaart. Tegen eind 2021 heeft de bezettingsgraad van de productiecapaciteit zich hersteld tot 80,8% onder invloed van de toegenomen papier- en kartonproductie.

De gemiddelde bezettingsgraad in de papier- en kartonverwerkende sector gaat er in 2022 op achteruit ondanks een omzetverhoging en een investeringsafname. Vermoedelijk wijst de omzetverhoging eerder op een prijsverhoging dan op een productiestijging. We weten ook dat 2022 wordt gekenmerkt door stijgende inputprijzen voor pulp, papier, energie en logistiek. Hoogstwaarschijnlijk ligt aldus een productieverlaging aan de basis van de gedaalde bezettingsgraad in de papier- en kartonverwerkende sector. Midden 2023 bedraagt de bezettingsgraad van de productiecapaciteit in deze sector 82,6%, ongeveer gelijk aan het langetermijngemiddelde van 82%.

In tegenstelling tot de fabricagesector heeft de covid-periode een positieve impact op de bezettingsgraad van de verwerkende sector. De verhoogde bezettingsgraad van de productiecapaciteit in 2020 moet worden geanalyseerd in combinatie met de

status quo omzet en de sterke verlaging van de investeringen. In 2021 neemt de omzet toe wat de bezettingsgraad van de productiecapaciteit verder doet stijgen. In de grafische sector (excl. uitgeverijen) situeert de gemiddelde bezettingsgraad zich midden 2023 met 75,2% onder het langetermijngemiddelde van 80,8%. Eind 2022 situeert de bezettingsgraad van de productiecapaciteit zich met 76,2% iets hoger in vergelijking met eind 2021. De bezettingsgraad kent in 2022 een fluctuerend verloop dat kan worden verklaard door de invloed van verschillende factoren. Terwijl de investeringstoename een neerwaartse druk op de bezettingsgraad uitoefent, stuwt een omzetverhoging en een reeks faillissementen de productiecapaciteit omlaag met als resultaat een opwaartse druk op de bezettingsgraad. Net zoals de papier- en kartonfabricagesector ondervindt de grafische sector een zware impact van de coronapandemie met een dieptepunt bij het begin van de covid-crisis, in het tweede kwartaal van 2020. Op dat moment wordt slechts 66,2% van de productiecapaciteit benut. De omzet verkleint, de investeringen worden fors terug gedraaid en een reeks drukkerijen gaat in dat jaar failliet.

Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in %)

Bron: NBB

Investerings

De investeringen vormen een belangrijke indicator voor de toekomstige dynamiek van de sector. Voor deze analyse baseren we ons op cijfers afkomstig van de btw-aangiften.

Zoals in vele sectoren kiest ook de papiersector ervoor om in het covid-jaar 2020 de investeringen zoveel mogelijk uit te stellen, de papier- en kartonfabricagesector

investeert bijna 73% minder en de papier- en kartonverwerkende sector meer dan 55% minder. In 2021 daarentegen wordt dit gecompenseerd door de investeringen gevoelig te verhogen met 113,8% in de fabricagesector en 228,8% in de verwerkende sector. In de loop van 2022 worden de investeringen opnieuw afgebouwd, in de fabricagesector met 39% tot een relatief laag niveau in vergelijking met het gemiddelde van alle onderzochte jaren. De investeringen in de verwerkende sector krimpen met 26,3%, maar het niveau is nog steeds bovengemiddeld. In het eerste kwartaal van 2023 kunnen we opnieuw een investeringstoename observeren voor beide subsectoren. Cycli van investeringsopbouw en -afbouw lijken zich af te wisselen sinds 2019. Ook in de grafische sector (incl. uitgeverijen) is vanaf 2020 een cyclus observeerbaar waarbij een jaar van investeringsopbouw wordt afgewisseld met een jaar van investeringsafbouw. Overeenkomstig de papiersector stelt de grafische sector in 2020 de investeringen uit, het daaropvolgende jaar wordt er bijna 29% meer geïnvesteerd. Het zijn in belangrijke mate de uitgeverijen die hun investeringsportefeuille uitbreiden (+ 59,4%) tegenover 4,6% bij de drukkerijen. In 2022 vallen de investeringen van de uitgeverijen evenwel fel terug (-44,1%) terwijl de drukkerijen op hetzelfde tempo dan in 2021 hun investeringen optrekken (+4,5%). Het eerste kwartaal van 2023 luidt voorlopig een gunstig investeringsjaar in.

Gemiddeld genomen situeert het investeringsniveau van de drukkerijen zich evenwel onder het gemiddelde van de onderzochte jaren. Binnen de nace-code 58.1 zijn er door herstructureringen bij een onderneming vanaf eind 2018 verschuivingen gebeurd naar andere nace-codes en kunnen we dus geen vergelijking maken met alle onderzochte jaren. In vergelijking met de periode 2019-2022 situeert het investeringsniveau van de uitgeverijen zich in 2022 evenwel ook onder het gemiddelde.

Tabel 2-3: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften - miljoenen euro's

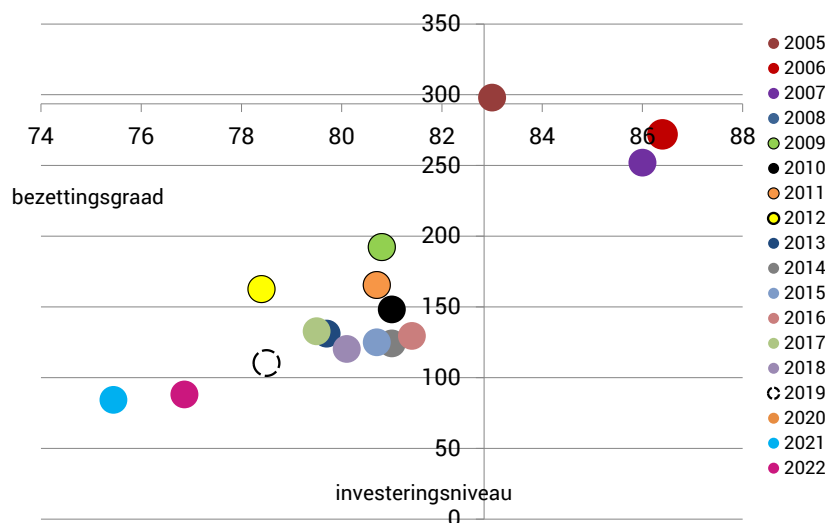
Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken, tijdschriften, e.a. uitgeverijen	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische sector en uitgeverijen
	17.1	17.2	17	58.1*	18.1	18.2	18+58.1
2005	56,2	111,9	168,1	83,6	298,0	7,4	389,0
2009	83,8	78,4	162,2	64,3	192,3	4,1	260,7
2013	38,2	73,7	111,9	79,1	131,1	1,5	211,7
2017	80,9	101,5	182,4	73,9	132,8	2,3	209,0
2018	99,0	98,0	197,0	111,1	* 120,3	2,1	233,5
2019	93,1	117,1	210,2	71,9	* 110,3	3,0	185,2
2020	25,3	52,4	77,7	65,0	* 80,6	1,8	147,4
2021	54,1	172,3	226,4	103,6	* 84,3	1,9	189,8
2022	33,0	126,9	159,9	57,9	* 88,1	1,5	147,5
1kw 2022	7,7	29,1	36,8	12,5	19,1	0,4	32,0
1kw 2023	9,4	47,3	56,7	15,7	22,1	0,4	38,2
2018/2017	22,4%	-3,4%	8,0%	50,3%	-9,4%	-8,7%	11,7%
2019/2018	-6,0%	19,5%	6,7%	-35,3%	-8,3%	42,9%	-20,7%
2020/2019	-72,8%	-55,3%	-63,0%	-9,6%	-26,9%	-40,0%	-20,4%
2021/2020	113,8%	228,8%	191,4%	59,4%	4,6%	5,6%	28,8%
2022/2021	-39,0%	-26,3%	-29,4%	-44,1%	4,5%	-21,1%	-22,3%
1kw 2023/ 1kw 2022	22,1%	62,5%	54,1%	25,6%	15,7%	0,0%	19,4%
2022/2005	-41,3%	13,4%	-4,9%	-30,7%	-70,4%	-79,7%	-62,1%

* exclusief uitgeverijen van software (58.2)

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste twee jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden) (niet voor publicatie)

Een laag investeringsniveau binnen de grafische sector gaat doorgaans gepaard met een lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Als de bezettingsgraad laag is, is er namelijk weinig impuls om te investeren in nieuwe capaciteit. Voor de grafische sector gaat deze stelling, naar analogie met de eerder onderzochte jaren, ook op voor de voorbije vier jaren, cf. Grafiek 2-6.

Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58)

Bron: NBB en Statbel

Sinds 2017 komen bezettingsgraden onder 80% meer en meer voor in de grafische sector. In 2021 en 2022 duikt de gemiddelde bezettingsgraad zelfs onder de drempel van 77%. Dit betekent dat de grafische sector nog meer dan ervoor met een structureel probleem van overcapaciteit kampt.

2.5 Buitenlandse handel

Om een beeld te krijgen over het concurrentievermogen van de papier- en grafische sector in het buitenland, bekijken we zijn internationale handelspositie in tabel 2-4. Deze cijfers gaan uit van de export en import in brede zin en nemen dus ook de doorvoer in rekening. België heeft een belangrijke functie als doorvoerland in Europa. Vaak worden geïmporteerde goederen verder geëxporteerd naar de omliggende landen.

De verslechterde internationale handelspositie³⁴ van de Belgische pulpsector in 2022 kan worden toegeschreven aan een sterkere invoertoename die de verhoogde invoer meer dan compenseert. Een stijging van zowel de invoer als uitvoer wijst er tevens

³⁴ Internationale handelscijfers zijn inclusief verse en gerecycleerde pulp in tegenstelling tot de productiecijfers in tabel 2-2. Toch kan dit verschil in samenstelling van data geen relevante afwijking teweegbrengen, aangezien de import/export in gerecycleerde pulp slechts een marginaal aandeel inneemt van de totale export/import van pulp.

op dat een deel van de geïmporteerde goederen mogelijk worden geëxporteerd naar de omliggende landen. De uitvoer van pulp neemt toe met 235,2 mio euro terwijl de invoer van pulp stijgt met 255,9 mio euro. Het handelsbalanstekort bedraagt in 2022 119,7 miljoen euro.

Over een langere periode bekeken, tussen 2007 en 2022, is zowel de pulpimport als -export sterk afgenomen met respectievelijk 16% en 22,2%. Dit heeft voornamelijk te maken met de verzwakte buitenlandse handel in Belgische chemische pulp op basis van soda en sulfaat (4703). Een daling van de doorvoer van pulp kan een mogelijke verklaring zijn voor de proportionele afname aan de import- en exportzijde.

De Belgische papiersector ziet zijn handelsbalanstekort in 2022 toenemen tot 213 miljoen euro. Dit is het resultaat van een sterk gestegen invoer die de exportstijging meer dan compenseert. De papierinvoer neemt toe met 1.411,4 mio euro, terwijl de papieruitvoer stijgt met 1.122,6 mio euro.

Dat de Belgische pulp en papiersector in 2022 aan concurrentievermogen verliest ten opzichte van het buitenland, is dus zowel te wijten aan de internationale transacties van pulp als papier. Het handelsbalanstekort neemt toe van 279,1 miljoen euro in 2021 tot 332,7 miljoen euro in 2022.

Kenmerkend voor de papiersector is dat de belangrijke import- en exportproducten grotendeels dezelfde zijn. In 2022 neemt de import van basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag (4802), ongestreken papier en karton zonder deklaag (4805) en gestreken papier, karton en cellulosewatten met deklaag (4811) sterker toe dan de export van deze producten. Ook de import van kraftpapier en karton (4804) en huishoudelijk papier (4818) neemt in absolute waarden sterker toe dan de export van deze producten. We kunnen concluderen dat de internationale handel in deze papierproducten bijdraagt aan de achteruitgang van het internationaal concurrentievermogen van de Belgische papiersector in 2022. Het eerste kwartaal van 2023 oogt beter met een aantrekkende papierexport tegen een quasi stabiele import.

Tabel 2-4: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in de waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's

Producten	2007	2011	2015	2019	2020	2021	2022	1 kw	1 kw	2022/	2021/	2020/	2022/	2022/	2022/	2022/	2022/	1 kw 2023/
	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Uitvoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)																		
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	587,7	383,1	406,4	427,4	221,8	221,1	445,2	147,2	68,6	101,4%	-0,3%	-48,1%	4,2%	9,5%	16,2%	-24,2%	-53,4%	
Totaal pulp	659,2	447,6	447,8	325,8	252,2	277,8	513,0	161,6	84,4	84,7%	10,2%	-22,6%	57,5%	14,6%	14,6%	-22,2%	-47,8%	
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	-	374,5	236,6	142,8	119,6	213,4	252,6	51,5	62,4	18,4%	78,4%	-16,2%	76,9%	6,8%	-32,6%	-	21,2%	
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	189,1	185,3	163,1	174,6	127,1	148,1	258,6	58,9	53,0	74,6%	16,5%	-27,2%	48,1%	58,6%	39,6%	36,8%	-10,0%	
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	374,3	364,3	411,8	373,3	292,4	317,9	455,3	125,4	88,3	43,2%	8,7%	-21,7%	22,0%	10,6%	25,0%	21,6%	-29,6%	
4804 Kraftpapier en kraftkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	223,5	153,4	106,2	138,9	161,8	220,4	238,1	46,7	64,0	8,0%	36,2%	16,5%	71,4%	124,2%	55,2%	6,5%	37,0%	
4805 Papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	-	213,5	300,8	320,3	326,7	332,3	518,6	89,2	116,7	56,1%	1,7%	2,0%	61,9%	72,4%	142,9%	-	30,8%	
4810 Papier en karton, gestreken met kaolin of met andere anorganische stoffen	954,0	968,5	1064,6	1041,6	876,4	1215,9	1456,5	282,1	351,6	19,8%	38,7%	-15,9%	39,8%	36,8%	50,4%	52,7%	24,6%	
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	340,5	321,8	274,2	267,3	247,9	422,0	452,8	94,0	111,6	7,3%	70,2%	-7,3%	69,4%	65,1%	40,7%	33,0%	18,7%	
4813 Sigarettenpapier op maat gesneden, of in vellen of gerold	72,8	80,4	82,1	76,3	72,7	75,0	63,6	12,6	18,1	-15,2%	3,2%	-4,7%	-16,6%	-22,5%	-20,9%	-12,6%	43,7%	
4814 Behangpapier en wandbekleding waarvan de voorzijde voorzien van een deklaag of kunststof	73,2	78,6	93,8	110,5	111,0	117,9	115,1	34,5	31,2	-2,4%	6,2%	0,5%	4,2%	22,7%	46,4%	57,2%	-9,6%	
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	639,2	674,8	277,6	276,5	303,1	282,5	364,3	105,1	85,7	29,0%	-6,8%	9,6%	31,8%	31,2%	-46,0%	-43,0%	-18,5%	
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoorgebruik	566,8	510,0	547,0	723,1	615,7	695,2	902,8	220,3	200,1	29,9%	12,9%	-14,9%	24,9%	65,0%	77,0%	59,3%	-9,2%	
4820 Registers, comptabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's, ...; opbergmappen	62,1	59,7	59,6	47,5	40,9	53,5	57,1	11,0	9,4	6,7%	30,8%	-13,9%	20,2%	-4,2%	-4,4%	-8,1%	-14,5%	
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	103,9	101,6	108,9	117,5	110,9	125,7	149,7	39,4	39,5	19,1%	13,3%	-5,6%	27,4%	37,5%	47,3%	44,1%	0,3%	
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels	44,9	84,8	100,5	124,1	127,1	148,2	189,9	49,4	43,0	28,1%	16,6%	2,4%	53,0%	89,0%	123,9%	322,9%	-13,0%	
Totaal papier en karton	4117,7	4401,1	4043,4	4072,6	3676,3	4512,0	5634,6	1251,7	1310,4	24,9%	22,7%	-9,7%	38,4%	39,4%	28,0%	36,8%	4,7%	
Totaal uitvoer	4776,9	4848,7	4491,2	4398,4	3928,5	4789,8	6147,6	1413,3	1394,8	28,3%	21,9%	-10,7%	39,8%	36,9%	26,8%	28,7%	-1,3%	
Invoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)																		
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	646,6	388,6	428,5	355,7	290,7	295,6	513,8	175,2	88,2	73,8%	1,7%	-18,3%	44,4%	19,9%	32,2%	-20,5%	98,6%	
Totaal pulp	753,2	486,5	480,5	430,7	341,1	376,8	632,7	194,5	113,1	67,9%	10,5%	-20,8%	46,9%	31,7%	30,1%	-16,0%	72,0%	
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	-	236,7	129,5	97,3	73,7	110,3	143,3	34,3	31,8	29,9%	49,7%	-24,3%	47,3%	10,7%	-39,5%	-	7,9%	
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	152,1	116,7	89,0	69,4	42,1	53,2	79,0	12,9	20,8	48,5%	26,4%	-39,3%	13,8%	-11,2%	-32,3%	-48,1%	-38,0%	
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	671,2	584,2	515,8	488,5	378,7	373,6	559,9	150,5	104,3	49,9%	-1,3%	-22,5%	14,6%	8,5%	-4,2%	-16,6%	44,3%	
4804 Kraftpapier en kraftkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	291,1	264,1	181,5	226,1	232,6	280,9	318,3	64,7	87,4	13,3%	20,8%	2,9%	40,8%	75,4%	20,5%	9,3%	-26,0%	
4805 Papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	326,6	392,6	351,3	395,1	348,7	520,8	734,5	131,5	184,8	41,0%	49,4%	-11,7%	85,9%	109,1%	87,1%	124,9%	-28,8%	
4810 Papier en karton, gestreken met kaolin of met andere anorganische stoffen	954,0	1000,7	812,8	745,5	641,4	778,8	909,6	191,5	196,7	16,8%	21,4%	-14,0%	22,0%	11,9%	-9,1%	-4,7%	-2,6%	
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	321,5	340,6	365,2	424,8	389,9	580,4	676,3	154,5	175,5	16,5%	48,9%	-8,2%	59,2%	85,2%	98,6%	110,4%	-12,0%	
4813 Sigarettenpapier op maat gesneden, of in vellen of gerold	15,1	33,9	32,9	21,2	30,3	18,3	18,8	4,7	4,5	2,7%	-39,6%	42,9%	-11,3%	-42,9%	-44,5%	24,5%	4,4%	
4814 Behangpapier en wandbekleding waarvan de voorzijde voorzien van een deklaag of kunststof	35,3	37,4	25,5	23,3	23,6	31,8	29,8	9,3	8,5	-6,3%	34,7%	1,3%	27,9%	16,9%	-20,3%	-15,6%	9,4%	
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	512,1	551,9	295,6	323,6	410,4	351,5	442,9	129,5	97,7	26,0%	-14,4%	26,8%	36,9%	49,8%	-19,7%	-13,5%	32,5%	
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoorgebruik	528,7	553,0	626,8	768,8	780,7	859,9	1040,0	258,1	237,5	20,9%	10,1%	2,9%	37,1%	65,9%	88,1%	96,7%	8,7%	
4820 Registers, comptabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's, ...; opbergmappen	71,9	74,6	58,9	57,6	52,4	69,2	71,7	16,8	13,6	3,6%	32,1%	-9,0%	24,5%	21,7%	-3,9%	-0,3%	23,5%	
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	93,9	115,6	128,4	126,0	125,6	143,2	166,5	42,6	36,2	16,3%	14,0%	-0,3%	32,1%	29,7%	44,0%	77,3%	17,7%	
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels	111,0	123,1	128,1	132,2	137,4	176,0	234,1	60,4	52,1	33,0%	28,1%	3,9%	77,1%	82,7%	90,2%	110,9%	15,9%	
Totaal papier en karton	4556,8	4687,3	4009,9	4189,9	3972,1	4692,1	5847,6	1347,8	1344,3	24,6%	18,1%	-5,2%	39,6%	45,8%	24,8%	28,3%	0,3%	
Totaal invoer	5310,0	5173,8	4490,4	4620,6	4313,2	5068,9	6480,3	1542,3	1457,4	27,8%	17,5%	-6,7%	40,2%	44,3%	25,3%	22,0%	5,8%	
Handelsbalans pulp- en papiersector (uitvoer-invoer)	-533,1	-325,1	0,8	-222,2	-384,7	-279,1	-332,7	-129,0	-62,6									

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het instituut voor de Nationale rekeningen/NBB

Terwijl de internationale handel in grafische producten in België in 2015 aan een inhaalbeweging bezig was, ziet de sector sinds dan zijn buitenlandse handelspositie terug afzwakken. Terwijl de sector in het verleden steeds handelsbalansoverschotten kon voorleggen, volgt het ene tekort het andere op sinds de coronapandemie. Een positief signaal is dat het handelsbalanstekort in 2022 verkleint van 94,7 miljoen euro in 2021 tot 21,6 miljoen euro in 2022. Dit is in de eerste plaats te wijten aan de verbeterde export van boeken en brochures (4901) waarvan de import tegelijkertijd afneemt. In de tweede plaats is de exporttoename van advertentiemateriaal (4911) meer uitgesproken dan de stijging van de import. Als de in- en uitvoer simultaan stijgen, kan dit ook wijzen op een verhoogde doorvoer.

Tijdens het eerste kwartaal van 2023 verslechtert de handelsbalanspositie opnieuw, dus het is onzeker of de trendverbetering van het internationaal concurrentievermogen in 2022 zich zal kunnen doorzetten in 2023.

Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's

Producten	2007	2011	2015	2019	2020	2021	2022	1 kw 2023	1 kw 2022	2022/2021	2021/2020	2020/2019	2022/2019	2022/2015	2022/2011	2022/2007	1 kw 2023/1 kw 2022
	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	euros	%	%	%	%	%	%	%	%
Uitvoer van de grafische sector in waarde (in miljoenen euro's)																	
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	343,4	256,2	224,1	244,8	217,8	227,6	257,4	53,6	52,7	13,1%	4,5%	-11,0%	5,1%	14,9%	0,5%	-25,0%	1,7%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	205,1	249,8	170,1	91,4	56,9	54,4	49,7	11,5	11,3	-8,6%	-4,4%	-37,7%	-45,6%	-70,8%	-80,1%	-75,8%	1,8%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	525,0	586,0	518,5	384,4	331,3	338,2	374,8	96,5	86,8	10,8%	2,1%	-13,8%	-2,5%	-27,7%	-36,0%	-28,6%	11,2%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	1161,9	1152,6	963,6	770,9	654,3	674,5	742,1	173,7	163,7	10,0%	3,1%	-15,1%	-3,7%	-23,0%	-35,6%	-36,1%	6,1%
Invoer van de grafische sector in waarde (in miljoenen euro's)																	
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	428,6	407,8	337,1	371,4	342,4	427,8	410,4	102,2	93,7	-4,1%	24,9%	-7,8%	10,5%	21,7%	0,6%	-4,2%	9,1%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	277,9	254,4	142,2	74,6	63,2	72,7	72,4	17,9	17,3	-0,4%	15,0%	-15,3%	-2,9%	-49,1%	-71,5%	-74,0%	3,5%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	203,6	286,8	210,4	174,6	162,0	184,9	195,1	47,4	51,0	5,5%	14,1%	-7,2%	11,7%	-7,3%	-32,0%	-4,2%	-7,1%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	978,4	1019,4	756,1	710,2	655,4	769,2	763,7	183,9	181,2	-0,7%	17,4%	-7,7%	7,5%	1,0%	-25,1%	-21,9%	1,5%
Handelsbalans (uitvoer-invoer)	183,5	133,1	207,5	60,7	-1,1	-94,7	-21,6	-10,2	-17,5								

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het instituut voor de Nationale rekeningen/NBB

De waardevermindering van de euro ten opzichte van de dollar in 2021 en 2022 maakt binnenlandse producten aantrekkelijker voor het buitenland. Dit zien we vertaald in een exporttoename van pulp-, papier- en grafische producten. Tijdens de eerste helft van 2023 kent de euro een waardeverbetering tgv. de dollar wat niet in de kaart van de exporteurs speelt. Toch slaagt de grafische sector erin tijdens het eerste kwartaal van 2023 meer te exporteren. In 2022 lag het exportniveau van de grafische sector en in het bijzonder van de kranten en tijdschriften evenwel nog steeds onder het niveau van vóór de coronapandemie. De uitgeverijen staan in heel Europa onder druk van internationale digitale spelers die via digitale kanalen gratis nieuws aanbieden

en een groot deel van de advertentie-inkomsten naar zich toe trekken. Dit haalt het traditioneel verdienmodel van de uitgeverijensector onderuit en verplicht hen na te denken over een nieuw/aangepast en rendabel verdienmodel. De zoektocht naar een dergelijk verdienmodel verloopt evenwel niet zonder slag of stoot.

2.6 Werkgelegenheid

2.6.1 Inleiding

Om een grondige analyse van de werkgelegenheid mogelijk te maken, bestuderen we de ontwikkelingen van de werknemersaantallen in de papier- en grafische sector naargelang de NACE-code, het paritair comité (PC) in relatie met de tijdelijke werkloosheidsgegevens en het jobverlies ten gevolge van faillissementen.

Een grondige kennis van de verschillen tussen de cijfergegevens van de onderstaande tabellen is van belang om een correcte vergelijking tussen deze tabellen te kunnen maken.

De werknemersgegevens per NACE-code, weergegeven in tabel 2-6, en per PC, weergegeven in tabel 2-7, overlappen elkaar grotendeels, maar de verschillen bestaan erin dat (1) werknemers afkomstig van bedrijven uit andere sectoren dan de papier- en grafische sector mogelijk toch zijn ingeschreven in een paritair comité aan de papier en grafische sector gerelateerd en alleen in de statistieken per PC zullen voorkomen; (2) werknemers die actief zijn in de papier en grafische sector ingeschreven zijn in een paritair comité dat niet direct verbonden is met de sector (bv. voor transport) en dus alleen in de statistieken per NACE-code zullen voorkomen. Deze werknemers zijn dan ingeschreven in een ander PC dan PC 129, 130, 136, 142.03, 221 en 222. Bij de vergelijking van de werknemersgegevens (cf. Tab 2-6 en Tabel 2-7) met de faillissementscijfers (cf. Tab 2-8 en Tab 2-9) bestaat het verschil erin dat de faillissementscijfers hier slechts een onderdeel; met name het aantal ontslagen ten gevolge van een faillissement, van uitmaken. De werknemersgegevens omvatten zowel de jobcreatie ten gevolge van de intrede van nieuwe bedrijven, de groei van bestaande bedrijven als het jobverlies voortkomend uit losse ontslagen of faillissementen.

2.6.2 Werknemersgegevens

Uit de analyse van de werknemersgegevens in tabel 2-6 kan worden afgeleid dat de covid-crisis een minder zware impact op de werkgelegenheid in de papiersector heeft

gehad dan in de grafische sector. Vermoedelijk heeft het systeem van tijdelijke werkloosheid grote ontslagrondes vermeden. In het laatste kwartaal van 2022 stelt de papierindustrie 11.807 werknemers tewerk, dit zijn er 193 minder in vergelijking met eind 2019, net vóór de uitbraak van de pandemie. Ten opzichte van het laatste kwartaal van 2021 betekent het evenwel een toename van 68 arbeidsplaatsen wat wijst op een herstel. Deze werkgelegenheidsgroei van het laatste jaar is uitsluitend te danken aan de papier- en kartonfabricage (Nace 17.1).

Het lijkt erop dat de werkgelegenheid in de papier- en kartonsector in 2022 nog kan profiteren van het conjunctuurherstel dat het in 2021 heeft gekend. In 2022 en de eerste helft van 2023 kalft de conjunctuur evenwel af. Deze periode van mindere economische activiteit wordt (tijdelijk) opgevangen door beroep te doen op het systeem van tijdelijke werkloosheid. Als de economische situatie zich niet tijdig herneemt is een toename van de tijdelijke werkloosheid echter een voorbode voor toekomstige ontslagen.

Tussen eind 2021 en eind 2022 wint de fabricagesector 93 arbeidsplaatsen en verliest de verwerkingssector 19 arbeidsplaatsen. Ook in alle PC's van de papierfabricagesector met uitzondering van PC 142.03 (terugwinning van papier) neemt het aantal werknemers toe, cf. Tabel 2-7.

Tabel 2-6: Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak

NACE-code			4kw 2018	4kw 2019	1kw 2020	2kw 2020	3kw 2020	4kw 2020
17.12	Vervaardiging van papier en karton	arbeiders	2.087	2.123	2.115	2.087	2.081	2.065
		bedienden	841	852	862	844	834	829
		totaal	2.928	2.975	2.977	2.931	2.915	2.894
17.2	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	arbeiders	6.450	6.442	6.375	6.354	6.368	6.235
		bedienden	2.545	2.583	2.630	2.622	2.662	2.629
		totaal	8.995	9.025	9.005	8.976	9.030	8.864
17	Totaal papierindustrie	arbeiders	8.537	8.565	8.490	8.441	8.449	8.300
		bedienden	3.386	3.435	3.492	3.466	3.496	3.458
		totaal	11.923	12.000	11.982	11.907	11.945	11.758
58.1	Uitgeverijen	arbeiders	543	530	529	518	508	437
		bedienden	7.344	6.524	6.545	6.442	6.441	6.178
		totaal	7.887	7.054	7.074	6.960	6.949	6.615
18.11	Krantendrukkerijen	arbeiders	441	446	355	344	336	398
		bedienden	111	106	97	95	88	278
		totaal	552	552	452	439	424	676
18.12	Overige drukkerijen	arbeiders	5.000	4.620	4.583	4.420	4.373	4.319
		bedienden	2.867	2.750	2.739	2.667	2.636	2.584
		totaal	7.867	7.370	7.322	7.087	7.009	6.903
18.13	Prepress	arbeiders	497	487	476	468	460	456
		bedienden	857	839	845	823	817	811
		totaal	1.354	1.326	1.321	1.291	1.277	1.267
18.14	Eindbewerking	arbeiders	362	306	283	270	272	259
		bedienden	46	49	45	44	41	38
		totaal	408	355	328	314	313	297
18.12 /	Overige drukkerijen, prepress	arbeiders	5.859	5.413	5.342	5.158	5.105	5.034
18.13/	Premadia-diensten, binderijen	bedienden	3.770	3.638	3.629	3.534	3.494	3.433
18.14	Aanverwante diensten	totaal	9.629	9.051	8.971	8.692	8.599	8.467
18 +	Totaal grafische nijverheid en	arbeiders	6.843	6.389	6.226	6.020	5.949	5.869
58.1	uitgeverijen	bedienden	11.225	10.268	10.271	10.071	10.023	9.889
		totaal	18.068	16.657	16.497	16.091	15.972	15.758

NACE-code		1kw 2021	2kw 2021	3kw 2021	4kw 2021	1kw 2022	2kw 2022	3kw 2022	4kw 2022
17.12 Vervaardiging van papier en karton	arbeiders	1.979	1.998	2.011	2.046	2.080	2.091	2.090	2.115
	bedienden	825	823	823	829	825	831	847	853
	totaal	2.804	2.821	2.834	2.875	2.905	2.922	2.937	2.968
17.2 Vervaardiging van artikelen van papier of karton	arbeiders	6.283	6.297	6.278	6.276	6.344	6.310	6.351	6.336
	bedienden	2.618	2.577	2.574	2.582	2.551	2.539	2.522	2.503
	totaal	8.901	8.874	8.852	8.858	8.895	8.849	8.873	8.839
17 Totaal papierindustrie	arbeiders	8.262	8.295	8.289	8.322	8.424	8.401	8.441	8.451
	bedienden	3.443	3.400	3.397	3.411	3.376	3.370	3.369	3.356
	totaal	11.705	11.695	11.686	11.733	11.800	11.771	11.810	11.807
58.1 Uitgeverijen	arbeiders	440	425	423	418	414	392	391	391
	bedienden	5.907	5.809	5.758	5.749	5.692	5.968	5.956	5.938
	totaal	6.347	6.234	6.181	6.167	6.106	6.360	6.347	6.329
18.11 Krantendrukkerijen	arbeiders	393	357	342	342	335	281	279	270
	bedienden	270	271	284	283	294	289	297	298
	totaal	663	628	626	625	629	570	576	568
18.12 Overige drukkerijen	arbeiders	4.294	4.208	4.207	4.183	4.153	4.129	4.115	4.115
	bedienden	2.554	2.531	2.504	2.499	2.479	2.427	2.431	2.421
	totaal	6.848	6.739	6.711	6.682	6.632	6.556	6.546	6.536
18.13 Prepress	arbeiders	447	440	434	429	424	397	394	385
	bedienden	761	751	736	916	920	895	876	903
	totaal	1.208	1.191	1.170	1.345	1.344	1.292	1.270	1.288
18.14 Eindbewerking	arbeiders	254	251	247	247	231	225	225	220
	bedienden	38	38	39	39	38	40	37	34
	totaal	292	289	286	286	269	265	262	254
18.12 / Overige drukkerijen, prepress	arbeiders	4.995	4.899	4.888	4.859	4.808	4.751	4.734	4.720
18.13/ Premadia-diensten, binderijen	bedienden	3.353	3.320	3.279	3.454	3.437	3.362	3.344	3.358
18.14 Aanverwante diensten	totaal	8.348	8.219	8.167	8.313	8.245	8.113	8.078	8.078
18 + Totaal grafische nijverheid en	arbeiders	5.828	5.681	5.653	5.619	5.557	5.424	5.404	5.381
58.1 uitgeverijen	bedienden	9.530	9.400	9.321	9.486	9.423	9.619	9.597	9.594
	totaal	15.358	15.081	14.974	15.105	14.980	15.043	15.001	14.975

Bron: RSZ- gecentraliseerde gegevens

Tabel 2-7: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht

PC		4 kw 2018	4 kw 2019	1 kw 2020	2 kw 2020	3 kw 2020	4 kw 2020	1 kw 2021	2 kw 2021	3 kw 2021	4 kw 2021	1 kw 2022	2 kw 2022	3 kw 2022	4 kw 2022
221 PC voor de bedienden uit de papierenijverheid	bedienden	794	816	824	819	811	811	817	819	825	816	812	821	829	829
	vr. bedienden	232	239	245	251	256	258	260	263	266	263	267	270	278	282
	totaal	1.026	1.055	1.069	1.070	1.067	1.069	1.077	1.082	1.091	1.091	1.079	1.091	1.107	1.111
129 PC voor de voortbrenging van papierpap, papier en karton	arbeiders	2.075	2.086	2.079	2.074	2.105	2.096	2.075	2.076	2.077	2.112	2.129	2.148	2.150	2.183
	arbeidsters	46	49	48	56	56	57	52	51	52	51	47	47	48	49
	totaal	2.121	2.135	2.127	2.130	2.161	2.153	2.127	2.127	2.129	2.163	2.176	2.195	2.198	2.232
136 PC voor de papier- en kartonbewerking	arbeiders	4.868	4.919	4.911	4.872	4.859	4.768	4.762	4.810	4.828	4.831	4.914	4.866	4.900	4.894
	arbeidsters	1.096	1.145	1.137	1.120	1.127	1.111	1.124	1.115	1.129	1.108	1.154	1.136	1.143	1.133
	totaal	5.964	6.064	6.048	5.992	5.986	5.879	5.886	5.925	5.957	5.939	6.068	6.002	6.043	6.027
222 PC voor de bedienden van de papier- en kartonbewerking	bedienden	1.279	1.296	1.311	1.283	1.283	1.270	1.282	1.266	1.258	1.278	1.283	1.274	1.277	1.261
	vr. bedienden	1.010	1.003	1.014	991	992	989	983	979	992	989	980	971	978	975
	totaal	2.289	2.299	2.325	2.274	2.275	2.259	2.265	2.245	2.250	2.267	2.263	2.245	2.255	2.236
142.03 Sub-CP voor de terugwinning van papier	arbeiders	337	334	325	280	274	274	275	274	269	270	271	272	274	266
	arbeidsters	14	20	18	17	16	16	15	14	16	16	16	16	16	16
	totaal	351	354	343	297	290	290	288	285	286	287	288	288	290	282
130 PC voor het drukkerij-, grafische kunst- en dagbladbedrijf	arbeiders	5.693	5.274	5.137	4.969	4.897	4.843	4.804	4.683	4.666	4.638	4.603	4.516	4.491	4.465
	arbeidsters	1.645	1.634	1.614	1.590	1.570	1.545	1.531	1.507	1.493	1.477	1.483	1.474	1.458	1.458
	totaal	7.338	6.908	6.751	6.559	6.467	6.388	6.335	6.190	6.159	6.115	6.086	5.990	5.949	5.923

Bron: RSZ- gecentraliseerde gegevens

In de grafische sector heeft de coronapandemie diepere wonden geslagen dan in de papier- en kartonsector. Tussen het 4de kwartaal van 2019 en het 4de kwartaal van 2022 verliest de grafische sector 1.682 werknemers of 10% van de arbeidsplaatsen. Het personeelsbestand loopt terug tot 14.975 werknemers.

Het aantal verdwenen arbeidsplaatsen in de sector van de overige drukkerijen (18.12) en de uitgeverijen (58.1) neemt het grootste aandeel in van het totaal jobverlies in de grafische sector. De achteruitgang van de werkgelegenheid is ook zichtbaar in de werknemersgegevens per PC. Zo neemt het aantal arbeidsplaatsen in het PC 130 (drukkerij-, grafische kunst- en dagbladbedrijf) tussen het 4de kwartaal van 2019 en het 4de kwartaal van 2022 af met 985 arbeidsplaatsen of 14,3%.

In 2022 (4de kwartaal 2021 tgv. 4de kwartaal 2022) gaat de werkgelegenheid in de grafische sector erop achteruit met 130 arbeidsplaatsen of 1%. Het grootste aandeel verloren jobs is terug te vinden in de sector van de overige drukkerijen. De enige subsector die zorgt voor meer jobcreatie in 2022 is de uitgeverijensector. Niettegenstaande telt deze sector eind 2022 nog steeds minder jobs dan vóór de covid-crisis.

Het valt niet te ontkennen dat de grafische sector nog steeds onder druk staat. Met een groter digitaal aanbod aan kranten, tijdschriften, boeken, brochures en reclamecatalogi komen de papieren versies onder druk te staan; de oplages verminderen en het aantal pagina's per exemplaar verkleint. Het marktaandeel van de gedrukte media krimpt wat de concurrentie in de drukkerijen- en uitgeverijensector des te nijpender maakt.

Deze structurele veranderingen maken het voor de grafische sector niet gemakkelijk om het hoofd boven water te houden waardoor hij er voorlopig niet in slaagt de werkgelegenheid te stabiliseren, laat staan te doen aantrekken. De conjunctuur van de grafische sector ontwikkelt zich begin 2023 evenwel positief en met de verkiezingen in aantocht op 9 juni 2024 (Europees, federaal en regionaal) en op 13 oktober 2024 (lokale en provinciale verkiezingen) zou dit de vraag naar verkiezingsdrukwerk kunnen aanwakkeren. Naast verkiezingsdrukwerk investeren politieke partijen evenwel steeds meer in hun aanwezigheid op het net en op sociale media. Volgens onderzoeker Jan Steurs van AdLens hebben alle Belgische politieke partijen in 2022 samen 5 miljoen euro uitgegeven aan advertenties op facebook en Instagram³⁵. In het advertentiebudget van politieke partijen neemt digitaal aldus een steeds prominentere rol in ten nadele van de papieren advertenties.

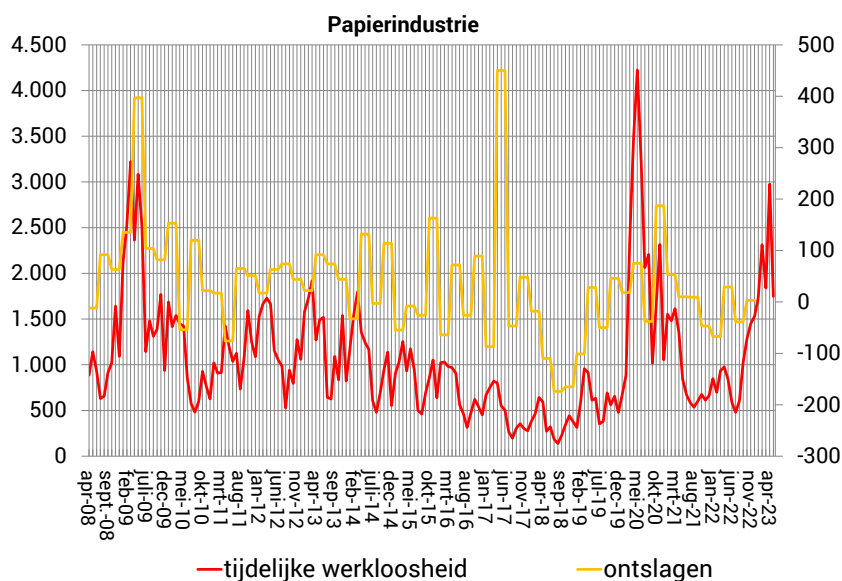
³⁵ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/01/10/uitgavenmeta/>

2.6.3 Ontwikkeling van de ontslagen in relatie tot de tijdelijke werkloosheid

De tijdelijke werkloosheid dient om bepaalde periodes van mindere activiteit op te vangen en vertoont bijgevolg een cyclisch verloop. Als we de tendens van het aantal ontslagen in relatie tot de evolutie van de tijdelijke werkloosheid in grafiek 2-7 en grafiek 2-8 bekijken, zien we een duidelijk verband tussen beide indicatoren. Een verhoging van de tijdelijke werkloosheid vermindert in eerste instantie het aantal effectieve ontslagen. Als de economische situatie zich niet tijdig herneemt, is een stijging van de tijdelijke werkloosheid evenwel een voorbode voor toekomstige effectieve ontslagen.

Bij het begin van de covid-crisis doen papier- en kartonbedrijven massaal beroep op het systeem van tijdelijke werkloosheid. In mei 2020 bereikt het zijn absoluut hoogtepunt sinds 2008. In de tweede helft van 2020 wordt de tijdelijke werkloosheid afgebouwd, deels wordt dit vertaald in een toename van de ontslagen. Begin 2021 neemt het aantal tijdelijke werklozen nog toe, maar in de loop van het jaar neemt dit aantal opnieuw af, alsook de ontslagen. De conjunctuur in de papier- en kartonsector trekt aan en lijkt een gunstige invloed te hebben op de werkgelegenheid. In de tweede helft van 2022 en het eerste kwartaal van 2023 wordt opnieuw gevoelig meer beroep gedaan op het systeem van de tijdelijke werkloosheid. In mei 2023 zetten zich de eerste tekenen van een daling door. Het is af te wachten wat het effect zal zijn voor de nog te ontvangen werknemersgegevens voor de eerste helft van 2023.

De achteruitgang van de conjunctuurcurve van de conjunctuurenquête van de NBB van augustus 2023 belooft niet veel goeds. Deze vaststelling contrasteert evenwel met de gunstige werkgelegenheidsvooruitzichten die de conjunctuurenquêtes van juni en augustus voorleggen.

Grafiek 2-7: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie

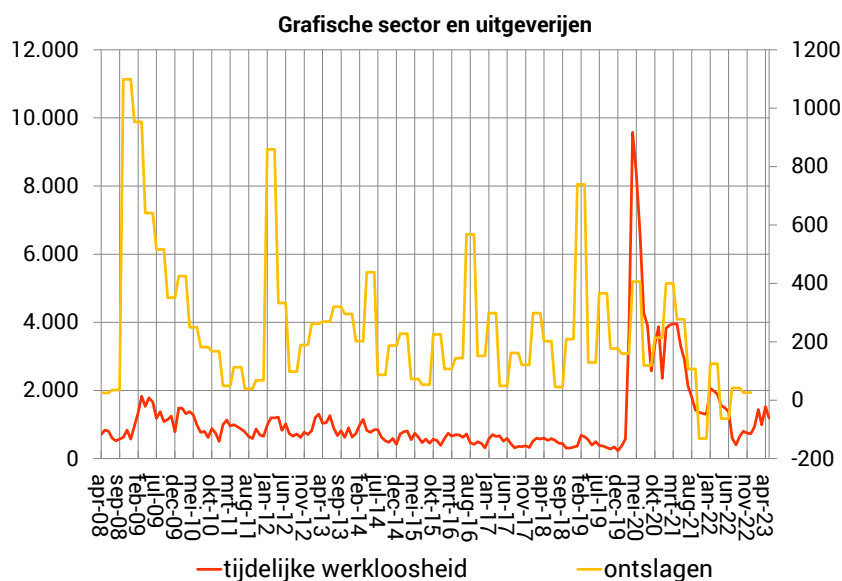
Noot: Sinds september 2016 wordt voor de vaststelling van de tijdelijke werkloosheidsdata het KBO-nummer van het bedrijf van de werknemer gebruikt en wordt dit gekoppeld aan de werkgeversdatabank. Dit geeft correctere cijfers, maar de cijfers kunnen afwijken van deze die in het verleden werden gepubliceerd.

Bron: RVA en RSZ

Overeenkomstig de papier- en kartonsector valt de grafische sector bij het begin van de covid-crisis in belangrijke mate terug op het systeem van tijdelijke werkloosheid. Hierdoor worden op korte termijn extra ontslagen vermeden. In de tweede helft van 2020 vloeit een deel van de tijdelijke werklozen weg uit het arbeidscircuit, het jobverlies neemt in die periode toe. In diezelfde periode begint de conjunctuur in de grafische nijverheid aan zijn herstel wat een tweede groep tijdelijke werklozen mogelijk perspectief heeft gegeven om terug aan de slag te gaan.

De conjunctuuropleving in 2021 laat toe om tijdelijke werklozen opnieuw aan het werk te zetten en doet de ontslagen afnemen. Midden 2022 komt er een neerwaartse knik in de conjunctuurcurve wat de ontslagen in de tweede jaarhelft licht doet stijgen. Deze ontslagen kunnen zijn voortgevloeid uit één of meerdere faillissementen aangezien de tijdelijke werkloosheid geen verklarende factor is. Begin 2023 trekt de conjunctuur voorzichtig aan, maar de bruto-indicatoren van de 5 meest recente maanden (april-augustus) wijzen op een kentering. Doordat de klanten in 2022 grotere voorraden hebben opgebouwd, worden begin 2023 gevoelig minder bestellingen geplaatst en treedt er een vertraging op. Mogelijk heeft dit de tijdelijke werkloosheid opnieuw doen toenemen.

Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector

Bron: RVA en RSZ

2.6.4 Faillissementsgegevens

Samen met de tijdelijke werkloosheidscijfers kunnen de faillissementsgegevens meer duiding geven over de tendensen van de werkgelegenheid in de papier- en grafische sector. Na de vergelijking van het aantal ontslagen als gevolg van faillissementen in de sector (cf. Tabel 2-8) met de RSZ- statistieken (cf. Tabel 2-6), kunnen we de impact hiervan berekenen op de werkgelegenheid in de sector.

De forse conjunctuurachteruitgang in de papiersector in de eerste helft van 2020 heeft een negatieve impact op de financiële gezondheid van de papierbedrijven met als gevolg dat wordt bespaard op loonkosten en in dat jaar 242 jobs verloren gaan. Daarnaast sluit 1 papierbedrijf de deuren zonder impact op het werknemersbestand in de sector. Profiterend van het conjunctuurherstel in 2021 doen er zich in dit jaar geen faillissementen in de sector voor. In 2022 daarentegen zwakt de conjunctuur in de papiersector opnieuw af en slagen 2 papierbedrijven er niet langer in om het hoofd boven water te houden. Ook in dit jaar hebben de faillissementen geen invloed op de werkgelegenheid voor de werknemers.

De grafische sector wordt proportioneel met meer faillissementen geconfronteerd dan de papier- en kartonsector. Dit ligt in de lijn met de vaststellingen in het vorig

rapport³⁶, het aantal faillissementen in de grafische sector is zelfs iets lager in vergelijking met 2018 en 2019, net vóór de pandemie. In de periode 2020-2022 schommelt het aantal faillissementen in de drukkerijensector rond 30, terwijl dit in de uitgeverijensector schommelt rond 10. In de uitgeverijensector gaan in de periode 2020-2022 proportioneel kleinere grafische bedrijven over kop. Zo is in 2022 het gemiddeld jobverlies per faillissement van een uitgeverij met 1,6 jobs lager dan in de drukkerijensector waar gemiddeld 4,2 jobs per faillissement verloren gaan. De faillissementen in de drukkerijensector wegen, in vergelijking met de uitgeverijensector, ook sterker door op het verlies aan werkgelegenheid in de eigen sector. Zo vertegenwoordigen in 2022 de faillissementen van drukkerijen 31,2% van de netto-ontslagen van werknemers terwijl dit voor de uitgeverijen meer dan wordt gecompenseerd door de werknemersgroei in de uitgeverijensector.

Tabel 2-8: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (2020-2022)

Nace-code	Volledige jaren Sector of subsector	Aantal faillissementen			Totaal banenverlies			Verlies voltijdse banen			Verlies deeltijdse banen			Banenverlies loontrekkende werkgevers		
		2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
1700	TOTAAL papierindustrie	1	0	2	1	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	2
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
1711	Vervaardiging van pulp	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1721	Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1722	Vervaardiging van huishoudelijke en sanitaire papierwaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1723	Vervaardiging van kantoorbenodigdheden van papier	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1729	Vervaardiging van andere artikelen van papier of karton	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1800	TOTAAL Drukkerijen en reproductie van opgenomen media	29	32	29	182	126	123	124	90	73	27	3	18	31	33	32
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	28	31	27	180	125	120	124	90	73	26	3	17	30	32	30
1811	Krantendrukkerijen	2	2	2	5	3	2	2	1	0	0	0	0	3	2	2
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	12	12	12	142	31	62	109	16	44	20	3	4	13	12	14
1813	Prepress- en premediadiensten	11	16	13	20	90	56	5	73	29	4	0	13	11	17	14
1814	Binderijen en aanverwante diensten	3	1	0	13	1	0	8	0	0	2	0	0	3	1	0
5810	TOTAAL Uitgeverijen	9	11	10	17	20	16	6	5	4	1	1	1	10	14	11
5811	Uitgeverijen van boeken	4	5	4	5	10	5	0	3	0	0	1	0	5	6	5
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	1	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	3	5	5	9	9	10	5	2	4	1	0	1	3	7	5
5819	Overige uitgeverijen	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Totaal		39	43	41	200	146	141	130	95	77	28	4	19	42	47	45

Bron: Fod Economie, KMO, Middenstand en Energie

³⁶ CRB 2020-1981, de conjunctuur in de papier-, grafische en uitgeverijensector – najaar 2020 via [link](#)

Voor de faillissementen beschikken we over recentere cijfers dan voor de werknemersgegevens van de RSZ. In tabel 2-9 worden de faillissementscijfers van de eerste helft van 2022 en 2023 naast elkaar gelegd. Hieruit blijkt dat de papiersector tijdens de eerste helft van 2023 wordt geconfronteerd twee faillissementen. Het gemiddeld jobverlies per faillissement (9) stijgt in vergelijking met dezelfde periode in 2022. Bijgevolg zal de impact op de te verwachten werknemersgegevens van de RSZ sterker zijn dan in dezelfde periode in 2022.

In de drukkerijensector stijgt het aantal faillissementen in de eerste helft van 2023 van 13 naar 17, maar het gemiddeld jobverlies per faillissement neemt af (2,8 jobs 1ste helft 2023 < 4,5 jobs 1ste helft 2022) wat erop wijst dat kleinere drukkerijen de boeken neerleggen.

Het omgekeerde geldt voor de uitgeverijen die in de eerste helft van 2023 aankijken tegen een afname van het aantal faillissementen waarbij aantal verloren gegane jobs per faillissement nagenoeg stabiel blijft (2 jobs eerste 1ste helft 2023 = 1,9 jobs 1ste helft 2022).

Als de nog te publiceren werkgelegenheidsstatistieken voor de eerste helft van 2023 gelijklopen met de faillissementstatistieken, zal de inkrimping van de werkgelegenheid zich in de grafische sector minder sterk manifesteren als in de vergelijkbare periode in 2022.

Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 6 maanden van 2022 en 2023)

Nace-code	6 eerste maanden van 2022 en 2023	Aantal faillissementen		Totaal banenverlies		Verlies voltijdse banen		Verlies deeltijdse banen		Banenverlies loontrekkende werkgevers	
		6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023
	Sector of subsector	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023	6m2022	6m2023
1700	Totaal papierindustrie	1	2	1	18	0	13	0	3	1	2
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	1	2	1	18	0	13	0	3	1	2
1721	Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	0	2	0	18	0	13	0	3	0	2
1722	Vervaardiging van huishoudelijke en sanitaire papierwaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1723	Vervaardiging van kantoorbenodigdheden van papier	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1729	Vervaardiging van andere artikelen van papier of karton	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
1800	Totaal Drukkerijen, reproductie van opgenomen media	13	17	58	48	37	27	6	3	15	18
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	12	17	56	48	37	27	5	3	14	18
1811	Krantendrukkerijen	1	2	1	2	0	0	0	0	1	2
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	5	6	47	33	37	24	4	3	6	6
1813	Prepress- en premediadiensten	6	9	8	13	0	3	1	0	7	10
1814	Binderijen en aanverwante diensten	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5810	Totaal Uitgeverijen	7	2	13	4	4	0	1	2	8	2
5811	Uitgeverijen van boeken	2	1	3	2	0	0	0	1	3	1
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	0	1	0	2	0	0	0	1	0	1
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	4	0	9	0	4	0	1	0	4	0
5819	Overige uitgeverijen	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
Totaal		21	21	72	70	41	40	7	8	24	22

Bron: Fod Economie, KMO, Middenstand en Energie

3 Conclusie

3.1 Twee waardeketens

Achter de conjuncturele ontwikkeling van de papier- en grafische sector gaan verschillende evoluties schuil naargelang de subsector die wordt bekeken. Enerzijds onderscheiden we de waardeketen van de productie en de bedrukking van het kantoor- en grafisch papier. Het betreft de producenten van grafisch papier en de drukkerijen en uitgeverijen van boeken, tijdschriften, kranten, reclamedrukwerk... Deze keten ondervindt concurrentie van digitale dragers en kampt met moeilijkheden om zijn positie te bestendigen. Daarenboven is deze keten zeer conjunctuurgevoelig. Hierdoor zal een conjunctuurverbetering snel positieve effecten sorteren op de prestaties van de subsector. Het blijft evenwel nodig om voorbij deze korte termijneffecten te kijken om zich een juist beeld te kunnen vormen over de structurele economische ontwikkeling van deze subsector.

Anderzijds onderscheiden we de waardeketen van de productie en bedrukking van het verpakkingspapier en –karton en het huishoudelijk en technisch papier. Deze keten profiteert van de online handel die een sterke doorbraak kent.

Als we de economische prestaties van de papier- en grafische sector in zijn geheel analyseren, is het van belang om deze tweedeling van de waardeketen in het achterhoofd te houden. Dit geeft een genuanceerder beeld van de onderzochte gegevens en laat onze analyse dichter aansluiten bij de werkelijkheid.

3.2 Pulp

De papierpulp is de voornaamste grondstof voor de productie van papier. De economische prestaties in de papiersector zijn bijgevolg onlosmakelijk verbonden met de economische ontwikkelingen in de pulpsector. Een blik op de productiecijfers van de papierpulp vertelt ons dat de Belgische pulpbedrijven iets minder verse pulp produceren in 2022 dan in 2021. In de eerste helft van 2023 valt de productie zelfs terug met 18,1%. Een solide vraag in combinatie met aanvoerproblemen en een houtschaarste o.a. als gevolg van het Oekraïne-conflict heeft tot een krapte op de pulpmarkt geleid. Vóór het conflict was Rusland een belangrijke houtleverancier voor België. In 2021 kwam een kwart van het geïmporteerde hout van buiten de EU uit Rusland. In 2022 viel de invoer terug met bijna 65% en in 2023 viel dit zelfs stil. Uit Rusland komt o.a. berkenhout dat wordt gebruikt om sanitaire producten zoals toiletpapier te produceren.

In 2022 nemen zowel de in- als uitvoer van pulp fors toe, dit kan wijzen op een verhoogde doorvoer. België heeft een belangrijke functie als doorvoerland. Vaak worden geïmporteerde goederen verder geëxporteerd naar de omringende landen. Daarnaast is in de exportcijfers ook de gerecycleerde pulp vervat die ook een deel van de stijging kan verklaren. Tegelijkertijd trekt de import van verse en gerecycleerde pulp in sterkere mate aan wat het handelsbalanstekort doet toenemen.

Voor de prijzen baseren we ons op de Europese pulpprijzen aangezien deze richtinggevend zijn voor de Belgische prijzen. Algemeen genomen worden in Europa twee belangrijke pulpsoorten onderscheiden; enerzijds de papierpulp met lange vezels die een hoge weerbaarheid aan het papier geeft, hier de Northern Bleached Softwood Kraft (NBSK) pulp, en anderzijds de papierpulp met korte vezels waartoe de eucalyptus pulp behoort. Traditioneel kennen beide pulpsoorten een gelijkaardig prijsverloop. Een solide vraag in combinatie met (aanvoer)problemen op de aanbodmarkt en een pulpschaarste duwen de pulpprijzen in 2022 naar ongekende hoogtes over een periode van 20 jaar. In de eerste helft van 2023 koelt de markt in

het buitenland, o.a. China af wat de prijzendruk geleidelijk doet afnemen. De prijzen situeren zich evenwel nog steeds boven het langetermijngemiddelde.

3.3 Papier

Zoals eerder vermeld zijn de economische prestaties in de papiersector onlosmakelijk verbonden met de economische ontwikkelingen in de pulpsector. De licht afgenomen pulpproductie in 2022 gaat gepaard met een daling van de productie van verpakkingspapier en huishoudelijk en technisch papier. Dit is vooral te wijten aan de houtschaarste, de belangrijkste grondstof voor verse papierpulp, omdat de productie van grafisch papier niet afneemt in 2022.

In de eerste helft van 2023 zwakt de pulpproductie verder sterk af met 18,1%. Zowel de productie van het grafisch papier als van het verpakkingspapier- en karton en huishoudelijk papier (in mindere mate) kalft in deze periode af. Enerzijds zet de schaarste van pulp vermoedelijk nog steeds een rem op de productie van o.a. het huishoudelijk en sanitair papier, anderzijds staat de waardeketen van de grafische sector onder druk als gevolg van een slinkende vraag. Gedrukte advertenties en papieren kranten en tijdschriften lijden onder de concurrentie van digitale alternatieven. Dit doet de vraag naar grafisch papier verminderen. Voor de tweede helft van 2023 en de eerste helft van 2024 verwachten we evenwel een extra stimulans voor de binnenlandse vraag ter voorbereiding van de verkiezingen in juni en oktober 2024.

De Belgische papiersector verliest aan concurrentievermogen tgv. het buitenland in 2022. Dit is het resultaat van een sterk gestegen invoer die de exportstijging meer dan compenseert. Een toename van zowel de in- als uitvoer van papier wijst er daarenboven op dat een groot deel van de geïmporteerde goederen wordt geëxporteerd naar de omliggende landen.

We gebruiken de Duitse papierprijzen als referentie voor de Belgische en we kunnen vaststellen dat de papierprijzen in 2021, alsook in het grootste deel van 2022 in stijgende lijn gaan. Zowel een forse prijstoename van het grafisch als verpakkingspapier vormen een verklaring voor deze trend. Een eerste belangrijke verklaring voor deze prijstoename is de aanhoudende stijging van de inputprijzen (energie, transport, chemicaliën, papierpulp) en de logistieke kosten. Daarnaast heerste er in 2022 een grote krapte op de markt van krantenpapier wat de prijs nog verder omhoog duwde.

De markt voor verpakkingspapier- en karton wordt gekenmerkt door een sterke vraag als gevolg van de versnelde uitrol van de e-commerce tijdens de covid-crisis en het stijgend aantal huis-aan-huisleveringen van online bestelde artikelen. De afzetmarkten voor verpakkingspapier zijn divers wat de aanbieders meer onderhandelingsmacht geeft bij prijsafspraken. Daarnaast heeft het Oekraïne-conflict begin 2022 ook een impact op de beschikbaarheid aan verpakkingspapier en -karton en een opwaartse impuls gegeven aan de prijs. Midden 2022 begint de verpakkingsmarkt geleidelijk aan te versoepelen, stijgt het voorraadpeil, verminderen de logistieke problemen en koelen de hoge energieprijzen geleidelijk aan af. Bijgevolg zet de prijs voor verpakkingspapier- en karton vanaf de tweede helft van 2022 een daling in.

Ondanks de gestegen papierprijzen, oogt de conjunctuur in 2022 niet goed. Terwijl 2021 een (tijdelijk) conjunctuurherstel in de papier- en kartonnijverheid liet optekenen, doet er zich eind 2021 een kentering voor. Sindsdien kent de sector een aanhoudende conjunctuurachteruitgang. In de zomer van 2023 komt het conjunctuurniveau gevaarlijk dicht bij het dieptepunt in 2020. Dit geldt zowel voor de papier- en kartonfabricage als- verwerkende sector. Niettemin genereren de papier- en kartonbedrijven in 2022 fors meer omzet. Rekening houdend met een gedaalde papierproductie en 'noodgedwongen' prijsstijgingen (als gevolg van de hogere inputprijzen) is de hogere omzet louter te wijten aan de doorrekening van de hogere productiekosten aan de papierafnemers. De productieafname trekt de bezettingsgraad in de papiersector omlaag. De papier- en kartonbedrijven bouwen hun investeringen in de loop van 2022 sterk af met 39% in de fabricagesector en 26,3% in de verwerkende sector. Daarenboven verliezen ze aan concurrentievermogen tegenover het buitenland en neemt het handelsbalanstekort toe onder invloed van de sterk gestegen invoer die de exportstijging meer dan compenseert.

3.4 Grafische sector

De grafische bedrijven zijn afnemers van grafisch papier wat van hen belangrijke klanten maakt voor de papiersector. De ontwikkeling van de grafische activiteiten hebben bijgevolg een wezenlijke invloed op de economische prestaties van de papiersector, meer bepaald op de waardeketen van het grafisch papier. Traditioneel krijgt de grafische sector in de tweede jaarhelft een boost door meer vraag naar drukwerk met het oog op de voorbereiding van nieuwe collecties en catalogi. De

laatste jaren is deze trend evenwel minder uitgesproken en ook 2022 vormt geen uitzondering op deze regel.

In 2022 blijft de omzet van de uitgeverijen stabiel na een omzetverhoging in 2021. Toch dienen we deze ontwikkelingen met de nodige voorzichtigheid te analyseren. De uitgeversmarkt is heel divers, alsook de gezondheidstoestand van de verschillende spelers op de markt. De grote uitgeversgroepen lijken de coronacrisis relatief goed te hebben verteerd, terwijl de lokale pers zich in een noodlijdende situatie bevindt. Het gemiddeld aantal private lokale nieuwsmedia per gemeente is gedaald, verschillende mediaproducten, waaronder De Streekkrant, Steps en het Limburgse huis-aan-huis magazine Jet werden in 2021 noodgedwongen stopgezet. De lokale edities van het Laatste Nieuws zakten drastisch van 24 naar 15. We kunnen dus besluiten dat de lokale nieuwsmedia duidelijk onder druk staan. Daarenboven spelen de hoge papierprijzen ook niet in de kaart van de uitgeverijen. In 2022 investeren de uitgeverijen beduidend minder (-44,1%) en neemt de export van kranten en tijdschriften met bijna 9% af.

De commerciële drukkers, die in belangrijke mate leven van gedrukte advertenties, verliezen jaar na jaar marktaandeel aan online advertenties. Tijdens de covid-crisis heeft dit online verkoopkanaal verder aan belang gewonnen wat de populariteit van online reclame doet pieken ten nadele van het offline gedrukt kanaal. Terwijl de omzet van de drukkerijen in 2021 onder druk stond, slagen de drukkerijen er in 2022 toch in een omzetgroei te realiseren. Ze trekken hun investeringen voorzichtig op en slagen er ook in om in 2022 meer advertentiemateriaal en commerciële catalogi te exporteren. Volgens onderzoek door Drupa heeft de grafische sector wereldwijd meer vertrouwen in de toekomst in vergelijking met 2019, vóór de pandemie. In Europa wordt dit vertrouwen evenwel wat aangetast door het conflict in Oekraïne. Ondanks de economische schokken en onzekerheden van de voorbije jaren die een onvermijdelijke impact hebben gehad op de grafische sector, blijft volgens onderzoek van Drupa print een centraal communicatiemiddel en heeft de printsector een groot vertrouwen en vastberadenheid om te slagen. Verstandige strategische investeringen zullen in deze context een sleutelrol spelen. Voor de tweede helft van 2023 en de eerste helft van 2024 verwachten we daarenboven voor de Belgische grafische sector een extra stimulans voor de binnenlandse vraag naar aanleiding van de verkiezingen in juni en oktober 2024.

3.5 Werkgelegenheid

Het lijkt erop dat de werkgelegenheid in de papier- en kartonsector in 2022 nog kan profiteren van het conjunctuurherstel dat het in 2021 heeft gekend. Tussen eind 2021 en eind 2022 wint de papier- en kartonfabricagesector 93 arbeidsplaatsen, maar verliest de verwerkende sector 19 arbeidsplaatsen. In 2022 en de eerste helft van 2023 kalft de conjunctuur af. Deze periode van mindere economische activiteit wordt (tijdelijk) opgevangen door beroep te doen op het systeem van tijdelijke werkloosheid. Als de economische situatie zich niet tijdig herneemt is een toename van de tijdelijke werkloosheid echter een voorbode voor toekomstige ontslagen.

In de grafische sector heeft de coronapandemie diepere wonden geslagen dan in de papier- en kartonsector. Tussen het vierde kwartaal van 2019 en het vierde kwartaal van 2022 verliest de grafische sector 1.682 werknemers of 10%. Het personeelsbestand loopt terug tot 14.975 werknemers. De subsectoren van de overige drukkerijen en de uitgeverijen nemen het grootste aandeel van het totaal jobverlies in de grafische sector op zich. In 2022 slagen de uitgeverijen er evenwel in om deze negatieve trend om te keren. Toch telt deze sector eind 2022 nog steeds minder jobs dan vóór de covid-crisis.

Anno 2023 staat de grafische sector nog steeds sterk onder druk van het digitaal aanbod aan kranten, tijdschriften, boeken, brochures en reclamecatalogi. Deze structurele veranderingen maken het voor de grafische sector niet gemakkelijk om het hoofd boven water te houden. Hierdoor slaagt de sector er voorlopig niet in de werkgelegenheid te stabiliseren, laat staan te doen aantrekken. De conjunctuur van de grafische sector ontwikkelt zich begin 2023 evenwel positief en met de verkiezingen in aantocht op 9 juni 2024 (Europees, federaal en regionaal) en op 13 oktober 2024 (lokale en provinciale verkiezingen) zal dit de vraag naar verkiezingsdrukwerk kunnen aanwakkeren. Naast verkiezingsdrukwerk investeren politieke partijen evenwel steeds meer in hun aanwezigheid op het net en op sociale media. In het advertentiebudget van politieke partijen neemt digitaal aldus een steeds prominentere rol in ten nadele van de gedrukte advertenties.

3.6 Algemeen

Sinds de coronapandemie zijn online kanalen een versnelling hoger geschakeld en niet meer weg te denken uit het dagelijks leven. Enerzijds kwam dit voor de markt van het verpakkingspapier- en karton en de verpakkingsdrukkers als een geschenk, anderzijds werd de markt van reclamedrukwerk, papieren kranten en tijdschriften, boeken hard getroffen.

De grafische sector staat voor belangrijke structurele uitdagingen om print als relevant communicatiemedium naast andere communicatiekanalen op de kaart te zetten. In 2022 wordt dit evenwel bemoeilijkt door de geopolitieke instabiliteit met hoge inputkosten en bevoorradingsproblemen tot gevolg. Voor 2023 en in het bijzonder voor de eerste jaarhelft verwachten we een extra stimulans voor de binnenlandse vraag ingegeven door de verkiezingen die plaatsvinden op 9 juni 2024 en 13 oktober 2024.

De structurele uitdaging zal erin bestaan om lezers en adverteerders meer dan ooit te overtuigen van de unieke leeservaring van print. Print spreekt meer dan 3 zintuigen aan wat de effectiviteit van de communicatie verhoogt tot 50-70%. Daarnaast heeft het de gave om de aandacht van de lezer langer vast te houden en biedt het de lezer de mogelijkheid om zich los te koppelen van de jachtige digitale wereld. Onderzoek door Imec wijst uit dat hoewel we nog nooit zo afhankelijk zijn geweest van smartphones en technologie, er tegelijk een digitale moeheid heerst in ons land. Dit klinkt als een bevestiging dat er voor print nog een toekomst is weggelegd.

4 Bibliografie

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, De conjunctuur in de papier- en grafische sector voorjaar 2015, CRB 2015-1344

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, De conjunctuur in de papier- en grafische sector najaar 2014, CRB 2015-0285

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, Krachtlijnen voor een duurzame toekomst voor de uitgeverijensector, CRB 2018-0511

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, Krachtlijnen voor een duurzame toekomst voor de drukkerijensector, CRB 2018-0510

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, Naar een duurzame uitgeverijensector in België, CRB 2018-0504

COBELPA, maandelijkse statistische gegevens

COBELPA, <http://www.cobelpa.be/fr/pu19.html>

DE TIJD (20/02/2018), "Chinese afvalban doet prijzen oud papier crashen", <https://www.tijd.be/ondernemen/grondstoffen/chinese-afvalban-doet-prijzen-oud-papiercrashen/9984289.html>

DRUPA, Global Trends Report 2017, 2018

EUROPEAN ECONOMIC FORECAST,
http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2015_autumn_forecast_en.htm

EUROPESE COMMISSIE, <https://ec.europa.eu/futurium/en/content/european-e-commerce-turnover-grew-143-reach-eu-4238bn-2014>

EUROSTAT, ESI (Economic Sentiment Indicator)

FEBELGRA, magazine Factua

FILPAP, prijsgegevens

FOD ECONOMIE, Statbel, <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/>

GONDOLA, <http://www.gondola.be/nl/news/digital/nieuw-record-voor-belgische-e-commerce-de-koop-van-10-miljard-online-bestedingen-vlot>

GRAFISCH NIEUWS, maandblad

IMF, World Economic Outlook, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/03/28/world-economic-outlook-april-2019>

LA LETTRE DU PAPIER

FEDERAAL PLANBUREAU, middellange termijnvooruitzichten

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Conjunctuurbarometer

NATIONALE BANK VAN BELGIE, maandelijkse en driemaandelijkse conjunctuurenquêtes

NATIONALE BANK VAN BELGIE, nationale rekeningen

OESO, Economic Outlook, https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook-volume-2019-issue-1_b2e897b0-en#page14

OESO, Economic Outlook, <http://www.oecd.org/economy/oecd-sees-rising-trade-tensions-and-policy-uncertainty-further-weakening-global-growth.htm>

PAPER CHAIN FORUM, Papier, mythes en feiten 2017

PAPER CHAIN MANAGEMENT, <https://papercm.com/papierprijzen-2018-plafond/>

RISI, PPI Europe

RSZ, gecentraliseerde gegevens

RVA, tijdelijke werkloosheidsstatistieken

STORA ENSO, <https://www.storaenso.com/en/newsroom/regulatory-and-investor-releases/2019/5/stora-enso-will-convert-the-oulu-paper-mill-into-a-packaging-board-mill>